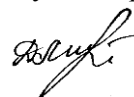

Міністерство освіти та науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Психолого-природничий факультет
Кафедра екології, географії та туризму

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри

_____ Д.В. Лико
(підпис) (ініціали, прізвище)

“ _____ ” червня 2022 року

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи бакалавра

зі спеціальності _____ 014 «Середня освіта (Географія)»
(код і назва)

на тему: **«Аналіз міграційних процесів в Україні та їх наслідки для суспільного розвитку країни»**

Виконав (-ла): студент (-ка) IV курсу, групи Г-41
(шифр групи)

_____ Горожанкін Ілля Вікторович
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Керівник кандидат сільськогосподарських наук, професор кафедри екології, географії та туризму РДГУ Портухай О.І.
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали) (підпис)

Рецензент кандидат географічних наук, професор кафедри екології, географії та туризму РДГУ Мартинюк Віталій Олексійович
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали) (підпис)

Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Студент _____
(підпис)

Оцінка за результатами захисту:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ЄКТС _____

Рівне – 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВИМІРИ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)	6
1.1 Перша хвиля міграції українців (1880 – 1914 рр.)	6
1.2 Друга хвиля міграції українців (1920—1939 рр.).....	12
1.3 Третя хвиля міграції українців (1945—1980 рр.).....	22
1.4 Четверта хвиля міграції українців (1990—2022 рр.).....	30
РОЗДІЛ 2 МІГРАЦІЇ, ЇХ РІЗНОВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ	35
2.1 Види міграції, її класифікація.....	35
2.2 Зовнішня міграція.....	39
2.3 Внутрішня міграція.....	41
РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ	43
3.1 Дослідження передумов сучасних міграційних процесів в Україні.....	43
3.2 Аналіз сучасної зовнішньої української міграції та її впливу на розвиток України.....	53
3.3 Аналіз сучасної внутрішньої міграції та її впливу на розвиток України.....	69
РОЗДІЛ 4 ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ У ШКОЛІ	79
4.1 Методологічні засади викладання на уроках географії в школі.....	79
4.2 Практична частина викладання теми «Сучасні міграційні процеси в Україні» на уроці географії.....	88
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	95

ВСТУП

Актуальність теми. Ще з самого зародження людської історії найбільшим стимулом для відкриття нових територій по усій земній сфері та їх заселення слугувало прагнення до кращих умов проживання. Міграція, через вимоги проявів мужності та рішучості переселенців, показувала не тільки суспільні потреби та стан задоволення населення світовим устроєм й готовність невивчених територій до інтеграції великих потоків людей, але й виявляла найбільші недоліки світового устрою.

Міграційні процеси на території України проходили ще з самого початку її існування, однак основний період її стрімкого розвитку припадає на період з кінця XIX ст. до початку XXI ст. та поділяються на чотири основні хвилі. Серед численних причин, що створювали передумови для збільшення масштабів міграційних процесів в Україні, можна виділити такі основні чинники як: незадовільний рівень життя українського населення, відсутність робочих місць і як наслідок – пошук роботи на міжнародному ринку праці, політичні переслідування, збройні конфлікти та агресії.

Процеси української міграції є невід’ємною складовою функціонування країни, адже розглядаються в розрізі економічної, суспільно-політичної та соціальної сфер її існування. На сучасному етапі розвитку України, в українському суспільстві сформувався прошарок людей у кілька мільйонів осіб, які регулярно їздять на роботу за кордон. Це незворотній процес, адже враховуючи особливості нинішньої загальної ситуації в нашій державі, можна впевнено сказати про що він лише набирає нечуваних обертів.

Мета роботи: проаналізувати міграційні процесі в Україні та їх наслідки для суспільного розвитку країни.

Для досягнення поставленої мети, передбачені такі **завдання:**

- описати українську міграцію та її виміри
- вивчити питання міграції, їх різновиди та класифікацію.
- проаналізувати міграційні процеси в Україні та їх наслідки для суспільного розвитку країни.

- описати використання матеріалів кваліфікаційної роботи на уроках географії у школі.

Об'єкт дослідження: міграційні процеси в Україні у період ХІХ – ХХІ ст.

Предмет дослідження: хронологічна структура міграційних процесів та їх виміри, різновиди міграційних процесів та класифікація по їх типам, міграційні процеси в Україні, їх наслідки на суспільний розвиток.

Методи дослідження: системний аналіз, що вміщає в себе комплексне дослідження взаємозв'язків між рівнем життя в Україні та кількісним значенням мігруючих за кордон; порівняльний (порівняння середньої заробітної плати та рівня доброту між показниками в Україні та країнами світу); графічний метод (для наочного представлення результатів); статистичний метод (для виявлення динамічних змін та кореляційних зв'язків).

Наукова новизна роботи полягає в дослідженні та аналізі міграційних процесів на території України внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році.

Практичне значення даного дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки уроків та практичних робіт з географії у старшій школі.

Особистий внесок здобувача вищої освіти. Автором здійснено інформаційний пошук, аналіз, узагальнення й оцінку літературних джерел і мережі Інтернет, розроблено концепцію досліджень та робочі гіпотези, обґрунтовано методологію, визначено мету, завдання дослідження і методи їх виконання.

Обсяг і структура кваліфікаційної роботи. Матеріали кваліфікаційної роботи викладено на 96 сторінках комп'ютерного тексту. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаної літератури. Робота ілюстрована 8 таблицями, 29 рисунками. Бібліографія включає 46 джерел.

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВИМІРИ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

1.1 Перша хвиля міграції українців (1880 – 1914 рр.)

Українська міграція – одне з найбільш масштабних явищ в українській історії, яке означає вимушене або добровільне переселення українського населення за межі етнічної території в інші країни на тривале або постійне проживання. Це явище є справжнім феноменом не тільки в українській історії але й в її культурі, включаючи в себе не тільки сам процес еміграції але й також українські діаспори по усьому світі. Більшість дослідників ділять хронологію української міграції на чотири хвилі: перша – починається приблизно з 1880 років до початку Першої світової війни в 1914 році ; друга – займає період між Першою світовою і Другою світовою війнами; третя – бере початок у 1947р. і закінчується приблизно у 1954р.; четверта – з 1980-их років до розпаду Радянського Союзу на початку 1990-их. Однак сьогодні, на тлі нової статистики і стрімких показників деякі науковці і дослідники уже впевнено виділяють п'яту хвилю, яка почалася у 1990-их роках і триває й донині.

Основну масу першої хвилі еміграції, яка бере свій початок приблизно в період з 60-80-их років XIX ст., склали селяни та частина ремісників з міст з відносно відсталих у розвитку регіонів та окраїн царської Росії та Австро-Угорщини. Це були неписьменні люди, які вирішили покинути батьківщину, в першу чергу, через соціально-економічну нестабільність у вигляді аграрної перенаселеності регіонів та національного гніту з боку влади Російської та Австро-Угорської імперій. Так, наприклад, українські переселенці склали близько 36% усіх внутрішніх мігрантів Російської імперії у період з 1891-1900 роки, а перед початком Першої світової війни, їх частка складала уже понад 60% [1]. Взагалі в з 1896 по 1914 роки на територію східної частини Російської імперії переселилося понад 2,5 мільйонів осіб (див. Таблиця 1). На даний момент, українці складають другу

за кількістю етнічну групу в Сибірському регіоні, яка історично розвивалась впродовж кількох періодів [2].

Таблиця 1

Українські мігранти в регіонах Уралу та Сибіру, 1891 – 1900 рр.

Губернія походження	Регіони поселення				
	Томська губернія	Акмолінська губернія	Тобольська губернія	Всього	%
Полтавська	69558	13469	74766	157793	24,2
Чернігівська	80956	19883	31317	132156	20,2
Харківська	52625	4911	37695	95213	14,6
Єкатеринославська	17951	6986	43014	67951	10,4
Херсонська	13371	5053	25131	43555	6,7
Таврія	12459	1551	27430	41440	6,3
Київська	35193	4756	34738	74687	11,4
Подільська	6823	1108	8703	16634	2,5
Волинська	18181	2573	2818	23572	3,6
Всього	307117	60290	285612	653019	100

Українська етнічна група зробила великий вклад у колонізацію, освоєння та індустріальний розвиток Сибіру. Великих обертів міграція українців розпочала набувати з відкриттям західної та центральної гілок Транссибірської залізниці, будівництво якої відбувалося з 1895 – 1905 роки з обох кінців. Також варто зазначити, що особливого розмаху колонізація Сибіру українськими мігрантами зазнала в результаті прийняття Століпінської реформи, яка надавала селянам із Європейської частини Російської імперії вільні ділянки землі в Сибіру. В основному українці поселялися уздовж залізниці, переважно в селах, і займалися землеробством та скотарством. Уже до 1910 року кількість українців, котрі переселилися до Сибірського регіону сягала понад 650 тис. осіб. Однак найбільшим осередком українців на Далекому Сході є Зелений Клин [3]. Закитайщина

(друга історична назва регіону) – це південна частина Далекого сходу, а саме територія Приамур'я (Зовнішня Манчжурія), що розташована у нижній частині річки Амур і займає площу понад 1 млн. км² (див. Рис. 1)

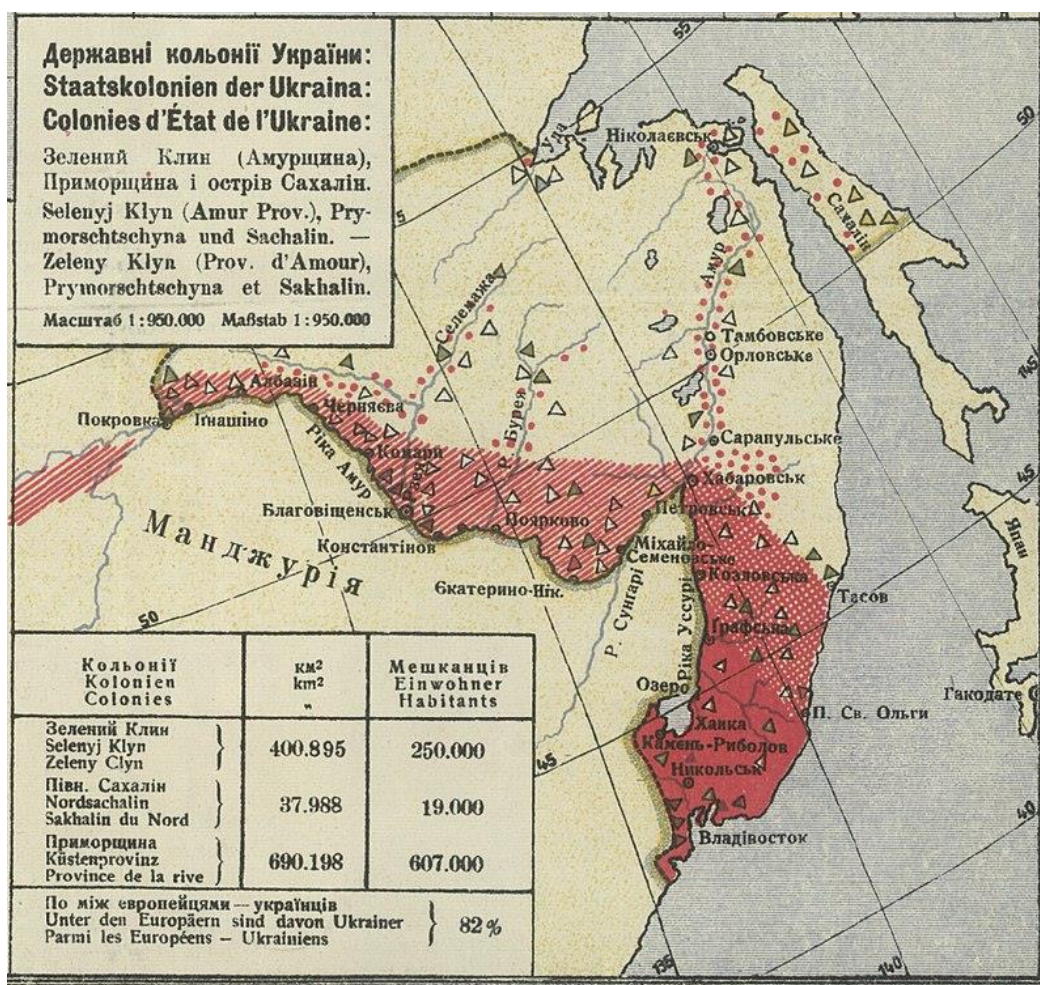

Рис. 1 Мапа «Державні колонії України» авторства Георга Гареса, 1920 р.

У XVII-XIX ст. почалася друга експансія Російської імперії, що дало поштовх до опанування земель Зеленого Клину [4]. Задля цього з 1882 р. за пропозиції генерала П. Унтербергера було організоване безкоштовне перевезення українського селянства морськими шляхами з порту Одеси, де їм передавалися у користування найкращі землі на Уссурійсько-Ханкійській низовині. Канадський дослідник українського походження Михайло Марунчак ділить хронологію поселення українців у цьому регіоні на три періоди, які вписуються в першу і другу хвилі загальної української міграції по усьому світі: царський період, період «свобідного вияву» та

русифікаційний. В свою чергу, радянський дослідник В.М. Кабузана вказує, що в період з 1883- 1905 рр. на ці території загалом переселилося близько 172 876 осіб, серед яких українці склали 63,4%. З цієї частини 77 139 осіб, поселилися у Приморській області що складало 78,1% усіх мігрантів у цьому регіоні, а в Амурській області відсоток переселенців з українських губерній становив 47,8%. Також за дослідженнями В. Кабузана можна стверджувати, що питома кількість українських переселенців до 1903 р. у Приморській області не падала нижче 75% від загальної маси населення [5].

Щодо еміграції на інші континенти, то в період з 1895 по 1913 роки Західну Україну покинуло приблизно 413 тисяч осіб [6]. Більшу частину мігрантів склали вихідці з Буковини, Галичини, а також Закарпаття. Країнами, які приймали потоки українських мігрантів були: Бразилія, Аргентина, Російський Сибір, Нова Зеландія, Австралія та Гавайські острови. Так, наприклад, перші маршрути української міграції закінчувались на території Південної Америки: після скасування рабства, уряд Бразилії почав фінансово стимулювати мігрантів через нестачу робочої сили. Проїзд повністю оплачувався, а також виділялося від 25 до 50 га землі, оплату якої відстрочували на 10 років. Внаслідок вигідної міграційної політики бразильської влади, із території Північно-Східної Галичини переселилося близько 15 000 людей. Однак надані землі були важкими в освоєнні через своє розташування в густих джунглях, що ставало причиною крайньої бідності переселенців і змушувало їх жити в умовах, які були близькі до рабства. Важка адаптація до земель Амазонії, змушувало переселенців постійно змінювати місце проживання, однак за даними перепису українських священників у 1913-1914 роках, тобто під кінець першої хвилі міграції, на території Бразилії проживало близько 45 тис. осіб [7].

Також перша хвиля української міграції дала початок для зародження сьомої за чисельністю у світі української діаспори у світі на території Аргентини, яка на даний момент налічує близько 300 тис. осіб. Безлюдну, на той час, територію провінції Місьйонес заселили українськими хліборобами,

надавши їм земельні ділянки по 50 га у кредит на 50 років, надали їм безкоштовне сільськогосподарське приладдя, насіння, худобу для розведення та поставили в опіку на ними губернатора Хуана Хосе Лануссе. Як і в більшості випадків, основну масу переселенців в Аргентині склали вихідці з Галичини, але згодом там з'явилося ще близько 5 тис. осіб із Чернігівщини.

Однак, найпопулярнішими місцями їх кінцевої зупинки послуговували США та Канада. Особливою популярністю серед українських мігрантів користувалися степи Західної Канади, які на той час уже були досить перспективним регіоном і активно розвивалися. Тому для місцевості, де був дефіцит хліборобів, лісорубів та шахтарів, великий потік дешевої робочої сили став справжнім порятунком. Головними факторами для еміграції цієї маси людей були – перенаселення, безробіття та відсутність землі під власне використання. Тому, в 90-их роках XIX ст. канадська влада створила еміграційний синдикат і відправила 6 тис. агентів-вербувальників до території Західної України. Також, для заохочення робочої сили, канадський уряд обіцяв надати кожній сім'ї по 64 гектари земельної ділянки вартістю в 10 доларів. Майбутнім власникам, для того, щоб отримати сертифікат підтвердження власності, потрібно було викорчувувати, виорювати та засівати 14 гектарів земельних угідь на протязі трьох наступних років та, збудувавши там помешкання, жити на власних ділянках. У квітні 1892 р. кілька сімей із с. Небилів (район Калуша в Галичині) оселилися на північному сході від Едмонтона. Перед ними до Канади завітали Василь Єлиняк та Іван Пилипів, які, а саме Іван, викликали ці приїзди. Це перші офіційно зареєстровані українці, які прибули до Канади 6 або 7 вересня 1891 р. З того часу розпочалася масова еміграція українців (переважно збіднілих селян із західноукраїнських земель), якій сприяла імміграційна політика Канади. Коли у 1896 р. з'явилася праця Осипа Олеськіва, професора сільського господарства у Львівській учительській семінарії, він направив імміграцію до Канади до організованого русла. Саме Олеськів вважається батьком української імміграції.

Рис.2 Українські переселенці працюють в полі, 1904 р.

Як потенційні фермери українські іммігранти селилися у південно-західних провінціях Манітобе, Саскачевані та Альберті, перетворивши широку смугу канадських прерій на "хлібний кошик світу"[8] .

Після революції в 1905 році серед мігрантів спостерігався певний відсоток освічених людей: священнослужителі та політики, проте їх кількість була незначна. Але, незважаючи на рівень грамотності більшої частини мігрантів, вони були досить духовні і на нові місця проживання привезли із собою не тільки свою віру, але й культуру та цінності. Українські мігранти селилися компактно цілими родинами. Це зіграло велику роль в подальшому розвитку багатьох українських діаспор: після тривалого періоду адаптації, емігранти почали здобувати освіту, що дало поштовх для відновлення народних домів та читалень «Просвіти», будівництву українських православних та греко-католицьких церков, створенню хорів, драматичних гуртків й танцювальних груп.

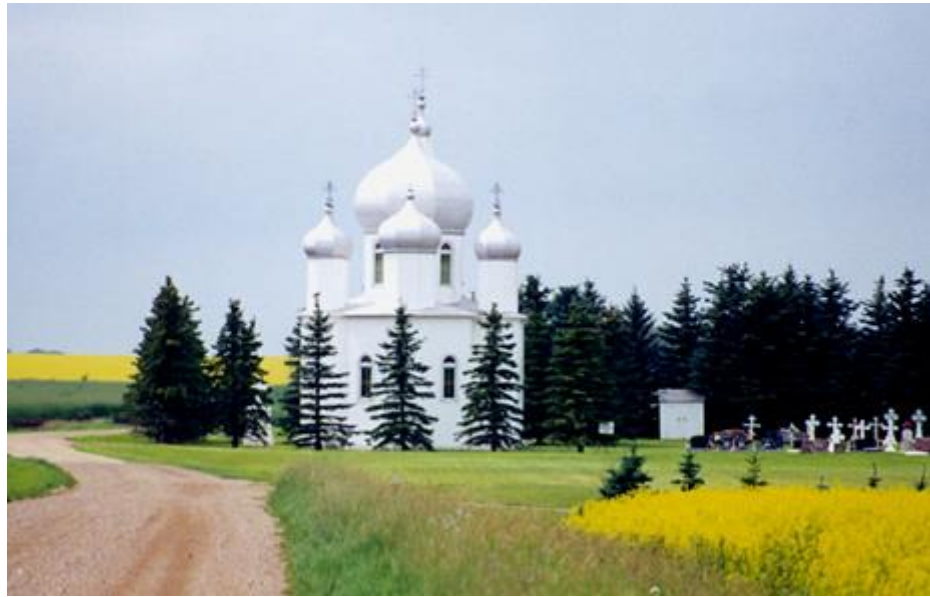

Рис. 3 Українська православна церква св. Михайла у Саскачевані.

Часто, переїжджаючи на нові території, українські селяни давали своїм поселенням звичні їм географічні назви: Полтава, Коломия, Козак, Січ, Хмельницький, Галичина. Загалом на території Канади налічуються приблизно 200 подібних назв. Згодом, перепис населення у 1921 році зафіксував у цих регіонах частку української етнічної групи, яка сягала 90,01% від загальної маси жителів.

Підсумовуючи період першої хвилі української міграції, варто сказати, що вона відіграла важливу роль в українській культурі, заклавши початок наступних хвиль українських переселень за кордон. Будучи викликаною політичними і соціальними утисками з боку двох великих імперій, переселення українців зародило міцний фундамент для утворення на території Північної та Південної Америки найбільших за кількістю українських діаспор у світі.

1.2 Друга хвиля міграції українців (1920—1939 рр.)

Після Першої світової війни, яка спричинила перерву в міграційних процесах українського народу, з 1920-го по 1939-ий роки почалася друга

хвиля української міграції. Оновлений історичний перерозподіл Європи, що став наслідком Першої світової війни, переворот більшовиків у Росії, невдалі спроби підняття визвольних рухів українців, та відмова визнання незалежності ЗУНР 15 січня 1923 р. стали потужними поштовхами для чергової масової еміграції з територій, які належать сучасній Україні. Ця хвиля набула політичних причин і її учасниками стали, за думкою українського вченого Степана Віднянського, керівні діячі Центральної Ради, керівники Української Народної Республіки, кубанської Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, солдати, офіцери цих держав, політичні діячі, члени партій, науковці та представники культури. Так, наприклад, після поразки в боях під час української революції, українські війська змушені були відступити на територію Польщі (близько 15 тис. військових), Чехословаччини (понад 4 тис. осіб) та Румунії (2 тис. осіб), тобто до сусідніх із УНР держав [9]. На місцях їх перебування їх інтернували – обеззброївши, примусово переселили до спеціальних таборів, при цьому лишивши їх управлінські структури. Згодом, позбувшись статусу інтернованих, українські військові у 1923 р. на території Чехословаччини та Румунії й у 1924 р. в Польщі, переселилися до країн Європи, а окремі маси перебралися за океан до уже розвіданих територій Канади та США. Тисячі вихідців з української армії почали проживати та навчатися в університетах Чехословаччини. Там свій притулок знайшли 22 тис. осіб серед яких були також і представники української інтелігенції та представники політичних рухів й культури. Томаш Масарик – президент тодішньої Чехословаччини, проявив через призму своїх гуманістичних та демократичних поглядів надзвичайну дружелюбність та прихильність до українських мігрантів. Він був знайомий провідних українських діячів культури і вчених серед яких були такі постаті як президент УНР Михайло Грушевський, Іван Горбачевський, котрий був професором Карлового університету у Празі та Олександр Колесс, який працював у цьому ж університеті професором україністики. Такі зв'язки української інтелігенції допомогли розвинути в

Празі осередок культурно-національного життя українських мігрантів за кордоном. Це допомогло заснуванню там Українського вільного університету у січні 1921 р. , що став головною навчальною і науковою установою у міжвоєнний період. Там же було створено Комітет опіки над мігрантами. Основним завданням Державного центру УНР на міграції було збереження організаційних основ українського війська, яке поклали на штаб міністра військових справ. У польському місті Каліш мігрантами з цієї ж армії була створена військова станиця, де таку ж функцію виконували товариства вояків Армії УНР. Становлення Праги головним центром української науки та культури допомогло розвивати зв'язки з іншими менш впливовими центрами зосередження українських діаспор, таких як: Париж, Краків, Берлін, Відень, Варшава. Не менш важливими були лінії контакту з містами України: Києвом, Львовом та Харковом.

Австрійський Відень став не менш важливим центром розвитку української науки і культури, будучи місцем, де було засноване Українське Академічне товариство «Січ», головною ідеєю якого було також виховання письменників, науковців, діячів культури в осередку студентської молоді. Михайло Драгоманов та Сергій Подолинський були натхненниками ідей соборництва в цьому товаристві, займаючись суспільно-громадською активністю. «Січ» стала платформою для зустрічі таких величних постатей українського народу як: Кость Левицький, Євген Петрушевич, Михайло Грушевський, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Іван Франко, Леся Українка, Олена Пчілка, Наталія Кобринська, Володимир Антонович. Віденський університет заснував на своїх теренах семінар Східноєвропейської історії, що вів свою діяльність у період з 1907 по 1945 рр. , в якому майже половина дисертацій була захищена вихідцями із України.

Українська діаспора в Берліні та Мюнхені також були осередком суспільно-громадського та науково-культурного життя для української інтелігенції. У період між світовими війнами у Берліні працював

Український науковий інститут, засновником якого був гетьман Павло Скоропадський. Окрім розповсюдження серед діаспор відомостей про Україну, завданням інституту було також встановлення та дослідження міжнародних зв'язків України із країнами Заходу, зокрема і з Німеччиною.

Також схожі центри працювали у Парижі. Емігрантські організації опікували інвалідів, збирали та систематизували видання військових історичних матеріалів. Варто зазначити, що незначний осередок української діаспори у Франції зародився ще у першій половині XVIII ст., коли відбулось прибуття козаків під керівництвом Пилипа Орлика, чий син сприяв створенню окремого військового підрозділу у французькій армії. Доказом цього слугує назва місцевості Орлі в околицях Парижу. Досить великого масштабу міграція українців на територію Франції почалась у 1905 р. під час революції в Росії та після закінчення Першої світової війни. Серед цих мігрантів опинились такі відомі постаті, як Володимир Винниченко – письменник та діяч Центральної Ради, а також Симон Петлюра, який був головою Директорії і був вбитий у 1926 р. в Парижі терористом із СРСР. Колишні солдати УНР організували Союз Українських Емігрантських Організацій у Франції, яка була лояльною до екзильного уряду УНР та взяла на себе об'єднання політичної еміграції із територій Східної та Центральної України. Також у цій країні було відкрито 22 філії комбатантського товариства бувших військових армії УНР, яке зародилось у 1927 р. Через лояльну політику уряду Франції до українських мігрантів, більша половина з тих, що прибули із території Німеччини, залишились тут. Інша частина мігрантів перебралася на інший континент, а саме до території США та Канади.

Достатнього розвитку досягло суспільно-культурне життя мігрантів з України і у Польщі. Наприклад, у Польщі на той час активно працювало «Українське воєнно-історичне товариство», що займалося друком збірки під назвою «За державність». Особливе місце у розвитку діаспори українців у Польщі займав Український Науковий Інститут у Варшаві, зусилля до

заснування якого приклав екзильний уряд УНР в 1928 р. при підтримці польського Міністерства віровизнань та освіти.

Але політично однорідною міграцію українських військовиків назвати не можна. Частина з них дотримувалася прогетьманської орієнтації і створила «Товариство запорожців» у Чехословацькій республіці та Союз українських старшин у Берліні. Інша ж частина почала брати активну участь у політичній діяльності, а саме створила Українську військову організацію та Організацію українських націоналістів. Так, уже на початку 30-их років на обліку цих організацій перебували близько 4 тис. старшин, з яких 60 осіб служили в різних арміях країн Європи, а в 1924 р. на території США в штаті Філадельфія та у канадському Вінніпезі в 1928 р. також діяли колишні українські військові у складі стрілецьких громад. Взагалі, діаспора українців у США була однією з небагатьох високо урбанізованих і освічених національних групувань. Українські діаспори США та Канади ініціювали лобювали проект вивчення Голодомору в Україні. Конгрес США допоміг згрупувати низку науковців із Гарвардського університету на чолі з Джеймсом Мейсом, який зайнявся вивченням проблеми з усією серйозністю і подав висновки американському Конгресу у вигляді 10 книг з вивченням даної проблеми. Серед визначних науковців і винахідників на території США були такі вихідці з України, як: Степан Тимошенко – дослідник у сфері природничих і технічних наук та основоположник теорії міцності матеріалів; Ігор Сікорський – винахідник гелікоптера; Отто Струве – першим відкрив міжзоряну речовину; Юрій Кістяковський – співучасник Манхетенського проекту, що займався розробкою ядерної зброї; Георгій Гамов – розробив теорію Великого Вибуху та інші [10].

Але незважаючи на розбіжності в політичних поглядах, між діаспорами підтримувався тісний контакт та співпраця, які закріплювались спільними установами та плановими заходами. Частина таких політичних організацій та рухів, як: унерівці, соціалісти, гетьманці та націоналісти, тримали тісний контакт й, незважаючи на політичні кордони, виступали спільно. Цей вплив

поширювався і на діаспори, котрі розташовувалися на інших континентах. Для контролю усіх діаспор була спроба створити надпартійне громадянське об'єднання «Головна Еміграційна Рада», що мала свій центр у Парижі, однак згодом вона об'єднувала рухи та організації, котрі були лояльні лише з екзильним урядом УНР. Однак українські діаспори в Канаді та США були тісно об'єднані та мали постійний зв'язок із Галичиною та Закарпаттям: вони надавали матеріальну допомогу, зокрема для розвитку культури, для рідного краю [11]. Внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії територія Галичини була окупована Польщею, Закарпаття – Чехословаччиною, а Буковина – Румунією. Вслід за політичною йшла також проблема економічна, а саме безробіття. Так, на територію Північної Америки виїхало близько 67 тис. осіб, які знову вибрали для проживання західні степи Канади, але через перенасичення цього регіону трудовими мігрантами, більшість з них осіли у великих промислових містах, де знаходили роботу на заводах та фабриках.

Але внаслідок Великої депресії, більшість були вимушені переселитися на територію Південної Америки.

Найбільшим осередком українців за межами України після 1922 р. стала Маньчжурія. Там було створено Український національний дім, що був заснований у 1918-1920рр. і став центром громадськості української діаспори на Далекому Сході. Релігія також стрімко поширювалась – українська парафія православної церкви активно там діяла і уже на той час мала там свою власну церкву. Не менш важливою можна вважати і факт створення Української національної колонії, що була заснована у 1935 р. і після заборони японською владою у 1937 р. усіх інших українських товариств, була єдиним центром для всіх українців у далекосхідному регіоні. Але до 1945 р., коли відбувся прихід радянської армії, яка поставила початок занепаду даної діаспори, на території Зеленого клину була проведена постанова про «Практичне проведення українізації», що була ініційована політиками українізації у 1931 р. під час проведення ВКП(б) у Далекосхідному краї РСФРР. Відтак, починаючи з 20 березня 1931 р. в

шістьох районах Далекосхідного краю було передбачено переведення діловодства та культурно-освітніх закладів на українську мову, враховуючи те, що більша частка населення у цих районах мали українське походження. Відтак, постанова президії Далькрайвиконкому станом від 10 червня 1931 р. призвела до українізації культурно-освітніх та інших закладів у 13 районах краю: 809 шкіл першого ступеню, з якої 86,2 % школярів були українцями; 42 денні школи та 24 вечірні групи шкіл; 209 читалень, а також 26 бібліотечних закладів. Окрім цього, було створено Український державний пересувний театр, що працював у місцях з найбільшою концентрацією українців. Коли у 1932 р. головою Далькрайвиконкому став П. Буценко, то процес українізації даного регіону набув ще більших темпів. На втіленні даного процесу стояли ще більші плани, що включали в себе повний перехід на українську мову трьох районів в приморській області, однак, з певних причин за постановою ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932р. на території РСФРР була припинена діяльність усіх українських культурних та освітніх об'єднань [12].

Отже, у період з 1920- 1939 рр. міграція також набула і економічних причин у зв'язку із безробіттям, але особливих обертів почала набирати на території за океаном і мала такі показники у Південній та Північній Америці: до Канади емігрувало понад 70 000 українців; у Аргентині перебувало 50 000 осіб; у Франції — 35 000 мігрантів; у США — 15 000; у Бразилії — 10 000 та по кілька тисяч осіб перебувало на території Парагваю й Уругваю. Загалом, якщо взяти до уваги усіх представників української діаспори, включаючи політичних та економічних мігрантів по усьому світі за винятком СРСР на період другої хвилі міграції, то отримаємо приблизно 1,7-1,8 млн осіб. З них у Пд. та Пн. Америці: 700—800 тисяч переїхали до США, 250 тисяч осіли в Канаді, 100—120 тисяч перебувало в Аргентині та 80 тисяч у Бразилії. Ситуація на території Центральної та Західної Європи складалася наступним чином: Румунія (а особливо у Бессарабії) знаходились 350 тис. осіб, Польща прийняла 100 тис. біженців, Франція та Югославія — по 40 тис. осіб,

33 000 – у середньоазійських республіках та 35 000 проживали на Закавказзі. Уже станом на 1 січня 1933 р. діаспора українців на території СРСР становила понад 4,5 млн. осіб, серед яких одними з найбільших діаспор були на територіях Середньо-Азійського краю та Зеленого Клину. Але згідно перепису 1926 р. близько чверті українців уже користувалися російською мовою, адже 97% відсотків мігрантів з України жили не в компактних діаспорах, а назагал, тобто живучи у великих суцільних групах населення. В результаті браку українських організацій в діаспорах, русифікація українського населення прогресувала. Також великий вплив на розподіл українців у світі здійснювала колективізація сільського господарства у 1930-31 рр., під час якої за рішенням вищих органів влади державного управління СРСР 63 817 сімей заможних селян були депортовані до територій Якутії, Далекого Сходу, Сибіру та Уралу [14].

Друга Світова війна також була періодом, за якого відбувались насильницькі дії щодо українського населення, що включали в себе насильне вивезення з території Західної України та Західної Білорусії у віддалені регіони СРСР понад 1 250 000 осіб української національності, що складало близько 10% усього населення даного регіону. Дані незаконні дії з боку радянської адміністрації проводились у період з 1939-1941 рр. задля подальшої експансії Західноукраїнських земель та «очищення» цих територій від потенційних опозиційних соціально-політичних елементів. Також одним із злочинів проти жителів західної України була постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 10 листопада 1939 р. а також радянсько-німецькі домовленості про розподіл населення даних територій між двома країнами. Так, близько 48 тис. біженців, які рятувались від політичних репресій було насильно повернено до Польщі, яка уже була під окупацією нацистської Німеччини. Частину цієї маси біженців, з яких більшість складали українці, було відправлено до нацистських каральних органів, а інша частина була насильно розселена на території одинадцяти областей України і були скеровані до праці на вугільних шахтах Донбаського регіону. Ще одним із прикладів

жорстокої політики до українського населення Західної України слугує виселення у довоєнні та повоєнні роки із Яворівського району понад 150 тис. жителів, зазнали ліквідації 128 сіл для будівництва військового полігону. Значна маса була депортована до Бессарабії. Радянською владою проводилась депортація Західних районів України під час липня-серпня 1940 р. задля очищення 800-метрової смуги прикордонних територій від «не благодійних елементів». До територій республіки Комі, Якутського АР, Новосибірської, Вологодської та Свердловської областей було примусово депортовано 83 207 осіб. Серед жертв опинились члени родин військових, військовополонені, запідозрені у колаборації з ОУН особи, колишні офіцери польської армії та працівники адміністративних установ. У 1941 р. депортація набрала ще більших масштабів і з цих територій було виселено уже близько 528 тис. осіб

Також значна маса українців зазнала примусової масової депортації німецькими окупаційними силами у 1941-44 рр. : 2,2 млн українців було вивезено до Німеччини, де депортованих використовували як дешеву робочу силу на роботах у сільських господарствах та військових заходах.

При звинуваченні у співпраці та колаборації із гітлерівською окупаційною владою, було депортовано до Середньої Азії 191 тис. кримських татар, 16 тис. греків, понад 9,8 тис. вірмен та 12,6 тис. болгар. У спец таборах серед яких більшу частину складали українці, німці та кримські татари отримували статус спецпереселенців.

Станом на 1939 р. українська діаспора по усьому світі складала приблизно 19 264 500 осіб (див. Таблиця 2).

У самі й ж Україні, яка входила до складу СРСР, проживало 25 300 200 осіб [15].

У той час на Американських континентах, уже жило близько 1,1-1,2 млн представників українського етносу, а в Європі, не включаючи територію СРСР населяло 600 тис. осіб, враховуючи територію Бессарабії, яка в 1940 р. стала однією з радянських республік.

Таблиця 2

Чисельність української діаспори у світі станом на 1939 р.

Країна	Чисельність (тис.)
Республіки радянського Союзу	9020
Польська республіка	6 876
Королівство Румунія	1200
США	750
Чехословацька республіка	650
Канада	400
Решта країн	368,5
Загалом:	19 264,5

Отже, спричинена завершенням першої світової війни та приходом нових політичних сил на території України, друга хвиля української міграції стала продовженням у становленні великих осередків діаспори за океаном та на Далекому Сході, створивши своєрідний плацдарм для безпечного існування і розвитку української культури та самобутності під час гонінь представників українського етносу радянською владою та злочинів нацизму під час Другої світової війни.

1.3 Третя хвиля міграції українців (1945—1980 рр.)

Третя хвиля української міграції в своїй основі мала причини, які були викликані політичними мотивами і почала набирати обертів по закінченню Другої світової війни. Однак, через новий політичний розклад і зміна влади на територіях сучасної України призвели до того, що найбільшу частину маси мігрантів, складала насильно депортовані жертви злочинів проти прав людини тогочасної радянської та польської влад.

Одним із таких злочинів є так звана операція «Вісла», у якій були задіяні польські військові і основною метою якої було примусове

переселення українського населення з історичних українських територій Лемківщини, Підляшшя, Надсяння та Холмщини, які по закінченню Другої світової війни відійшли до складу Польщі, до територій польських малозаселених північно-західних територій. Операція проводилася в період від кінця квітня до середини серпня 1947 р.. Після договору між Польщею та СРСР, який відбувся 9 вересня 1944 р. , значна частина українців була примусово переселена з Польщі до України. Однак, попри це, на території Польської держави лишалися ще близько 200 тис. українців. Керуючись політикою, що вела країну до становлення мононаціональною державою, націонал-комуністична влада Польщі наважилася остаточно вирішити питання українців на їх території шляхом примусового виселення українців з південно-східних земель. На своїй меті план операції «Вісла» мав очищення та розпорошення автохтонного українського населення на північно-західних територіях та повна асиміляція даної маси людей. Перші спроби до реалізації даної операції були ще у 1946 році, а у січні 1947 року, армія Польщі уже готувала списки українського населення. Згодом, загибель віце-міністра оборони Польщі генерала К.Сверчевського в сутичці з відділом УПА, 28 березня 1947 року, призвела до пришвидшення темпів підготовки операції. Уже 29 березня, під час засідання політбюро ЦК ПРП, було прийнято рішення про: 1) переселити українців та мішані сім'ї у швидкому темпі на повернуті території, але не ближче 100 км від кордону; 2) узгодити дану операцію з урядами Чехословаччини та СРСР; 3) доручення проєкту підготовки інформації про українське населення М.Спихальському та С.Радкевичу. Уже 16 квітня була створена операційна група «Вісла», керівництво якою доручили генералу С.Массору. Офіційною мотивацією даного рішення було необхідність ліквідації українських підпільних націоналістичних груп на територіях Люблінського та Жешувського (на той час Ряшівського) воєводств. Однак істинною метою даних заходів було повне викорінення українського етносу у межах польських територій, про що свідчили такі дії з боку радянської влади Польщі, як: знищення українських

пам'яток культури, зміна назв місцевостей, повна ліквідація українських шкіл та суспільно-культурного життя українців вцілому. Операція проводилася силами п'яти піхотних дивізій Польського Війська, яка разом складала близько 20 тис. осіб особового складу. За даними операційної групи «Вісла», на території Закерзоння перебувало 1390 солдат УПА, з яких 1770 були вояками, а решта 720 – члени цивільної мережі. Практична частина операції «Вісла» проводилась наступним чином: на світанку військові відділи оточували села, організовуючи повний контроль над переміщенням цивільних. Мешканцям віддавали наказ спакувати своє рухоме майно протягом двох годин (див. Рис. 5) і згодом їх зганяли в збірні пункти, які більшості випадків становили собою майданчик на кілька тисяч осіб, де селяни повинні були товктися між собою та своїм майном, огорожені металевою огорожею. Під керівництвом служби безпеки людей ділили на три групи «А, В, С», що відсіювало людей на «безпечних та небезпечних».

Рис. 5 Польський батальйон «Познань» проводить примусове виселення українського села, 1947 р.

Усіх відправляли критими товарними вагонами по залізниці через дві залізничні станції – Люблін та Освенцим. Усіх «небезпечних» осіб, до яких також відносили представників інтелігенції (вчителі та священники), відправляли до робочого табору у місті Явожно, який за часів окупації

нацистською Німеччиною був філією концентраційного табору Аушвіц (інша назва Освенцим). Окремих осіб відправляли на польовий суд, де їх засуджували до страти, а решту відправляли до в'язниць. На нових територіях, якими були віддалені прикордонні куточки Польщі, українців селили таким чином, щоб вони не склали більше 10% від загальної маси населення. Посилаючись на дані операції «Вісла», у період від 29 травня до 16 серпня до північно-західних районів було депортовано 140 575 осіб. Враховуючи подальше проведення депортацій, але у меншому масштабі, можна стверджувати, що число насильно переміщених українців склало близько 150 тис. осіб. На завершення операції було депортовано 34 родини, що складало 103 особи, з чотирьох найзахідніших лемківських сіл – Чорної Води, Шляхтової, Явірок, Білої Води. Польська влада забороняла змінювати місце проживання депортованим без згоди з Повітового уряду безпеки, забороняла мати власну церкву, школи та взагалі переслідувала будь-які найменші прояви спроб відновлення українських традицій та культури у сім'ях депортованих. 3 серпня 1990 р. Сенат Речі посполитої засудив операцію «Вісла», однак депортовані досі не отримали ніяких компенсацій за спричинені їм кривди [16].

Також, серед масових злочинів, що вплинули на переміщення великих мас українського населення, своє місце має ще одна операція під назвою «Захід». Це каральна акція, яка виконана за наказом уряду СРСР для ліквідації сил УПА і стала наймасовішою депортацією українців на території Західної України за винятком Закарпаття. 10 вересня 1947р. Рада Міністрів СРСР прийняла указ «Про виселення із західних областей УРСР в області: Карагандинську, Архангельську, Вологодську, Кемеровську, Кіровську, Молотівську, Свердловську, Тюменську, Челябінську та Читинську членів сімей «оунівців» та активних бандитів, заарештованих та вбитих у боях. Операція «Захід» розпочалася 21 жовтня 1947 р. о другій годині ночі. Командував нею заступник міністра внутрішніх справ УРСР Микола Дятлов. Місце дислокації штабу операції — Львів. До виконання операції були

залучені: оперсклад МГБ — 6859 осіб, збройні сили (солдати внутрішніх військ МГБ і корпус охорони МГБ, особовий склад МВД і прикордонних військ, «стрибки») — 46 509, радянський партактив — 15 556, армійські шофери — 1227 осіб. У ході операції використовували гужовий та автотранспорт, бронетехніку, трактори, залізничний транспорт. Депортація охоплювала Волинську, тодішні Дрогобицьку та Станіславську, Львівську, Рівненську, Тернопільську й Чернівецьку області. Протягом доби виселили 26644 сім'ї, загалом 76192 осіб: 18866 чоловіків, 35152 жінки та 22174 дитини. Їх усіх чекали каторжні роботи у рудниках та колгоспах Сибіру. Протягом довгого шляху на Північ 875 виселенців намагалися втекти з ешелонів, 515 із них були схоплені. Такими були дані лише офіційних звітів МДБ. У документах українського підпілля фігурувала цифра 150 тис. вивезених людей. Свої вчинки карателі прикривали ще й гаслами боротьби із кулаками. Майно виселенців передали колгоспам. Проте навіть радянська статистика свідчить, що виселенці, наприклад із Дрогобицької області, мали по одній (рідко дві) корови на двір, 22 % з цих господарств – по два коні, лише третина – по свині та лише чверть – плуги та борони. «Ворогами трудового народу» зробили звичайних селян. Проведена операція була протягом однієї доби 21 жовтня 1947 р. [17].

Взагалі, в СРСР українська діаспора була у найгіршому стані. І хоч за кількісними показниками вона перевищувала усі інші діаспори в усьому світі, вона складалась з багатьох розпорошених груп по усій території країни і налічувала понад 6 млн осіб, що нагадувало ситуацію української діаспори за часів царської Росії. Якщо до 30-их років на територіях радянських республік культурно-суспільне життя української діаспори ще якимось розвивалося, то уже з середини цього ж десятиліття усе було ліквідовано. Навіть серед кількох тисяч українців, що склали значну масу населення Москви та Ленінграду, не було ніяких клубів, гуртків, театрів, україномовних шкіл чи радіомовлення. Із самої України преса та книги поставлялися в обмежених об'ємах, а в кіосках їх не продавали. За радянським

соціологічним дослідженням Сибірського регіону понад 27% українців читали пресу і друковані матеріали з України, але згодом цей показник почав стрімко падати внаслідок посиленої русифікації, яка прикривалася офіційною політикою «багатонаціональної радянської культури». Це призвело до того, що на території Сибіру в українській діаспорі показник користування українською мовою став нижчим ніж діаспори в Бразилії. За опитуваннями 1970-их рр. лише 38% українського населення вживало українську мову, хоч певні етнічні ознаки українського народу все ще лишалися в їх побуті. Близько 82% змішаних подружжів уже на ой час було між сибірськими українцями. Це призвело до поступової асиміляції української діаспори на території радянських республік [18].

Однак, незважаючи на ряд злочинів проти українського народу, певна частина представників української національності змогла благополучно покинути Україну самотужки, рятуючись від політичних гонінь радянської влади. Також більшість українців по закінченню Другої світової війни сотнями тисяч перебували у таборах для біженців і військовополонених у таборах Німеччини, Австрії, Бельгії та Великої Британії. Левову частку цієї маси також складали оstarбайтери – насильно вивезені українці на примусові роботи в Німеччині під час Другої світової війни. Основну частину оstarбайтерів складали колишні солдати УНА, учасники дивізії «Галичина» - вони змогли втекти до західних країн, тікаючи від ризику ліквідації радянськими спецслужбами [19]. Через гоніння з боку радянської влади, більшість із них категорично відмовилися повертатися до Батьківщини. Великий голодомор, сталінські чистки, що призвели до загибелі мільйонів українців у 30-их роках змусили їх зробити таке рішення про відмову повернення додому. Тому українська діаспора почала рости і збільшуватися у західних демократичних країнах після 1945 р. Одразу по закінченню Другої світової, понад 250 тис. українців опинилися спочатку в Німеччині та Австрії, а уже їхня подальша міграція по інших континентах набрала повномасштабних обертів уже на кінці сорокових та початку п'ятдесятих

років. Це народило нові українські діаспори у Австралії, Тунісі, Венесуелі і традиційно почали укріплюватися в США, Канаді, Бразилії, Аргентині та Парагваї. Не зважаючи на це, у Європі залишилося понад 50 тис. українців, які утворили нову сильну громаду у Великій Британії, Франції, Бельгії та Нідерландах. Так, наприклад, у 1948 р. у Європі постав Осередок Українських Громадських Організацій, а на територіях Північної та Південної Америки функціонувала Панамериканська Українська Конференція. Після довготривалої підготовки у листопаді 1967 р. під час з'їзду в Нью-Йорку був створений Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ), головним завданням якого було об'єднання усіх крайових та міжкрайових централей української діаспори [20]. Незважаючи на брак фінансів, дана організація мала міжнародне визнання, а також і серед кіл опору в Україні. Згодом, ряд інших новоутворених організацій, які зачіпали різні прошарки і верстви населення українських діаспор, почали оформлювати свої центральні в світовому масштабі, що допомогло зберегтися українській культурі та самобутності, незважаючи на агресивну політику радянської влади проти українського народу на його корінних етнічних землях та діаспорах у Далекосхідних регіонах. Також поряд оформленням інституцій в українській діаспорі, відбувалась також ідеологічна кристалізація, пошук концепцій, а разом з ними і способів встановлення зв'язку між діаспорою та самою Україною. Етнічна свідомість української діаспори виражалась у кількох варіантах: від свідомості генезису до сприянь до створення кращої України закордоном.

Отже, серед усіх країн Заходу, державні переписи із чітким числом населення українського походження подає лише уряд Канади. СРСР хоч і подає дані переписів 1959 та 1970 рр., але більшість цифр де факто є не вірні, особливо про українську діаспору в Європейській частині СРСР, що межувала із самою УРСР. Загальна кількість населення в діаспорах постійно зазнає змін через хвилеподібну структуру міграцій, а також природній приріст населення.

Станом на 1970-ті роки, українська діаспора розподілялася по планеті наступним чином:

В СРСР: офіційно 5,1 млн українців поділено на:

- в Європі: 2,8 млн;
- в Азії: 2,3 млн;

У Східній Європі (поза СРСР): 465—650 тисяч українців поділено на:

- Чехословацька Соціалістична Республіка: 120—150 тисяч;
- Польська Народна Республіка: 200—300 тисяч;
- Соціалістична Республіка Румунія: 100—150 тисяч;
- Соціалістична Федеративна Республіка Югославія: 45-50 тисяч;

В Середній і Західній Європі: 88-107 тисяч українців поділено на:

- Австрія: 4-5 тисяч;
- ФРН: 20-25 тисяч;
- Франція: 30-35 тисяч;
- Бельгія: 3-5 тисяч;
- Велика Британія: 30-35 тисяч;

В Америці й Австралії: 2 181 — 2 451 тисяч українців поділено на:

- США: 1 250 — 1 500 тисяч;
- Канада: 581 тисяч;
- Бразилія: 120 тисяч;
- Аргентина: 180—200 тисяч;
- Парагвай: 10 тисяч;
- Уругвай: 8 тисяч;

Інші: 2 тисяч українців;

Австралія та Нова Зеландія: 30 тисяч українців [21].

Таким чином, процес міграції, який відбувався під час третьої хвилі переселення українського населення за кордон, відіграв важливу роль у становленні політичних ідеологій і зародження українського самодержавства. Цей процес дав шанс багатьом значущим українським діячам, політикам, представникам культури та науки уникнути гонінь з боку радянської влади,

яка активно проводила процеси асиміляції українського етносу на території Далекого Сходу.

1.4 Четверта хвиля міграції українців (1990—2022 рр.)

У 1990-их роках із розпадом Радянського Союзу, що створило складну економічну та соціальну обстановку на територіях уже незалежних колишніх республік (в тому числі й Україна), рівень життя та падіння «залізної завіси» дали початок четвертій хвилі української міграції. Економічна криза, що тривала в перехідний період спричинила велику хвилю безробіття, головним чином на території Західної України. Тому четверту хвилю називають «заробітчанською». За різними оцінками, на сезонні та тимчасові роботи до країн Східної Європи та Росії сумарно виїхало близько 7-8 млн осіб. А за оцінкою Ігоря Винниченка – директора Інституту досліджень діаспори, станом на 2001 р. за межами України перебувало приблизно 10-13 млн українців [22]. Активна частина українського населення змушена була покидати свою Батьківщину у пошуках роботи під тиском економічних, політичних та військових обставин. Згідно з даними вибіркового обстеження з питань трудових міграцій, проведеного Держкомстатом України в середині 2008 року, протягом 2005 – першої половини 2008 років за кордоном працювало 1,5 млн. жителів України, з яких майже 1,3 млн. перебували за межами України з метою трудової діяльності протягом 2007 – першої половини 2008 років. При цьому, за даними обстеження, рівень участі сільського населення працездатного віку в трудових міграціях становив 6,9 %; згідно з оцінками голів сільрад у сільській місцевості у 2008 році налічувалося 540 тисяч трудових мігрантів, що становило 6,4 % сільського населення працездатного віку. Вища інтенсивність трудових міграцій сільського населення, фіксована загалом в Україні, забезпечувалася рахунок Західної України (Галіції, Волині, Закарпаття і Буковини) [23].

Друге масштабне дослідження, проведене Держстатом та Інститутом демографії Національної академії наук України (НАНУ), показало, що з січня

2010 року до середини червня 2012 року за кордоном з метою заробітку перебувало 1,2 млн. громадян (3,4 % населення у віці 15 років). - 70 років). Дослідження показало, що серед трудових мігрантів 775 тис. чоловіків та 406 тис. жінок. Найбільша частка мігрантів серед усього дорослого населення була на заході України — 10,8 %, у решті чотирьох регіонів їхня частка становить 1 — 1,9 %. Найчастіше роботу за кордоном шукають мешканці сільської місцевості. Водночас у дослідженнях та пресі зустрічаються набагато більші оцінки, як правило, 3 до 5 млн. осіб (і навіть 7 млн.). Так, за даними Міжнародної організації міграції за кордоном, у 2008 році працювало близько 3 мільйонів українських громадян; при цьому близько 1 мільйона українців працюють у Росії, близько 2 мільйонів — у Польщі, Чехії, Італії, Португалії, Угорщині, Греції, Словаччині та Білорусії. За інформацією Українського центру соціальних досліджень, станом на грудень 2008 року за кордоном працювало близько 4,5 млн. українських громадян; з них понад 2 млн - у Росії, близько 1,7 млн - у країнах ЄС, насамперед у таких як Італія, Португалія, Польща, Чехія, Великобританія. Основна причина такої розбіжності в оцінках обумовлена небажанням тих, хто виїжджає реєструватися у відповідних органах влади. Лише близько 5% майбутніх трудових мігрантів реєструються у відповідних установах. Традиційно основний потік трудових мігрантів з України прямує до Росії, хоча список напрямів значно розширився і постійно змінюється залежно від економічної ситуації в тій чи іншій країні [24].

Станом на 2011 рік громадяни України посідали перше місце серед легальних мігрантів до країн Європейського Союзу – понад 200 000 отримали дозвіл на перебування у ЄС.

Так, за сучасною статистикою, українські діаспори у світі розподілені таким чином (дані в різних країнах варіюються в період 2004-2021 рр.) :

- **Європа:**

1. Росія – 1 928 000 осіб
2. Польща – 1 260 000

3. Молдова – 600 000 – 650 000
4. Італія – 240 000
5. Білорусь – 159 000
6. Чехія – 152 000
7. Німеччина – 128 000
8. Іспанія – 100 000
9. Румунія – 51 000
10. Португалія – 48 000
11. Латвія – 16 000
12. Франція – 40 000
13. Естонія – 23 000
14. Литва – 16 000
15. Велика Британія – 12 000 - 30 000
16. Австрія – 15 000
17. Данія – 14 000
18. Нідерланди – 10 000
19. Словаччина – 7 000 - 41 000
20. Грузія – 7000 - 9 000
21. Норвегія – 7 700
22. Швейцарія – 6681
23. Сербія – 5000 - 19 000
24. Швеція – 5000
25. Бельгія – близько 5000
26. Боснія і Герцеговина – 4 000
27. Фінляндія – 3000 - 4000
28. Угорщина – близько 3000
29. Болгарія – 2000 - 5000
30. Хорватія – 2000 - 4000
31. Вірменія – 2000

- **Азія:**

1. Казахстан – 896 000 - 2 500 000
2. Ізраїль – 52 491
3. Азербайджан – 22 000
4. Киргизстан – 11 000
5. Туркменістан – 10 000

- **Австралія та Океанія:**

1. Австралія – 14 000 - 34 000

- **Америка:**

1. Канада – 1 209 000
2. США – 930 000
3. Бразилія – 500 000
4. Аргентина – 300 000

5. Парагвай – 5 000 - 8 000
6. Уругвай – 2 000 - 10 000
7. Венесуела – 3 000.

Так, за наведеними даними у четвірку країн з найбільшими діаспорами українців входять Росія, Казахстан, Польща та Канада відповідно. Якщо випадки міграції до перших трьох країн топу можна пояснити близьким географічним розташуванням, певними геополітичними та соціальними подіями (такі як вимушені депортації великих мас населення), то у випадку із Канадою, головною причиною стрімкого росту міграційних потоків і відповідно, діаспори на її території, стало сприятливе геополітичне становище на території країни та лояльна міграційна політика канадського уряду, яка не змінювалась понад століття [25] .

Отже, із розпадом СРСР, перед Україною постали нові випробування: нестабільна економічна ситуація, різке погіршення рівня життя українського

населення стали основними причинами зародження четвертої хвилі української міграції. Оскільки її вплив на усі сфери існування країни досить великий – цей процес став великим викликом для Української держави, з яким вона намагається функціонувати у симбіозі.

РОЗДІЛ 2

МІГРАЦІЇ, ЇХ РІЗНОВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

2.1 Види міграції, її класифікація

Поняття «міграція» (з латинської мови *migratio*) - означає переселення, а саме переміщення певних груп населення з метою зміни місця проживання. Однак, варто зазначити, що не всі переселення можна назвати міграцією, а тільки ті, під час яких відбувався перетин адміністративних або державних кордонів. Також до міграційних процесів не належать ті переміщення, які не вплинули на соціальне оточення індивідів, на їх оточення на новій території прибуття так і відбуття (тобто певні гостьові візити, рекреаційні та туристичні подорожі тощо). У самому понятті міграції головною темою є необхідність зміни проживання. Деякі дослідники визначають це поняття як суспільне явище, яке є полі мотивованим та можливе завдяки людській мобільності і може реалізуватися у просторі не тільки фізичному, але й у віртуальному. У розумінні самої сутності міграції ключову роль грає поняття рідного краю як дому, що робить вагомий відбиток на індивідуальності кожного свого мешканця. Тому міграція, як явище суспільне, містить в собі три ознаки, а саме:

- Переміщення, тобто зміна , тобто зміна своїх фізичних координат (показник мобільності індивіда);
- Прагнення індивіда покращити своє соціальне та (або) матеріальне становище (показник бажань та потреб);
- Бажання індивіда звикнути до нової території та обжитися на ній, почавши вважати її своєю «другою батьківщиною» (показник стабільності).

На сучасному етапі існування суспільства та світового порядку, міжнародна міграція є важливою причиною розвитку не тільки приймаючих та транзитних країн, але й також для країн призначення. Найбільш

пріоритетним завданням для міжнародного співтовариства являється пошук способів для здобування з цього явища найбільш позитивних і вигідних ефектів, а також спроб зведення до мінімуму усіх негативних наслідків.

Варто зазначити, що більшість сучасних проблем соціально-економічного світового розвитку спровоковані міграційними процесами. Вплив міграції на суспільне громадське життя завжди був вкрай суттєвим, але самі міграційні процеси до кінця ХХ ст. не були сталими і не мали самостійно основи як на даний момент. На межі ХІХ – ХХ століть зміна в традиційних інститутах суспільства перейшла в більш глобальні масштаби. Причиною цьому став різкий стрибок в індустріалізації, що прискорив соціально-економічні процеси. Міграція стала постійним супроводжуваним явищем в індустріальному суспільстві. До ХХ ст. цей процес найчастіше провокувався і зупинявся розпорядженнями влади, тобто по своїй суті він керованим, а найпоширенішими його формами були військові походи та завоювання (колонізація захоплених територій та работоргівля). Також певні обмеження у вигляді відсутності транспортних можливостей ставали серйозною перепорою для самостійного міграційного руху людей у фізичному просторі. Географічні координати місця перебування певної групи людей завжди співпадало з окремим соціальним простором, що робило це явище важливим у прийнятті владою певних країн рішень державного рівня.

За впливом на такі чинники як політичний, соціокультурний та соціально-економічний простори, сучасну міграцію можна прирівняти з «Великим переселенням народів». Але, в порівнянні з минулими історичними епохами, змін зазнала не тільки природа (населення по планеті, нерівномірність поширення, різні соціальні умови існування) та умови (змішування, швидкість відкриття нових територій та можливості переміщення) міграцій, але також їх спрямованість, яка надала їй доцентрового характеру. Наприклад, якщо напрямом традиційної міграції був рух від центральної частини до периферії, то під час індустріальної епохи напрямки змінили в діаметральному плані.

Існує низка ознак та підходів до класифікації міграційних процесів, які покладено в їх основу. Тому можна виділити типи міграційних процесів, які будуть наведені нижче [26].

- В основі типів міграції, поділяють *зовнішню* та *внутрішню* міграції, які мають на увазі просування даних процесів за межі кордонів певної країни та всередині її меж відповідно.
- Виділяють також міграцію *постійну* та *тимчасову*. Є міграція *суверенна* та *вимушена*: до вимушеної відносять випадки, коли причина лежить поза індивідом, тобто її процес відбувається з примусу, а до суверенної можна віднести ситуації, коли особа сама приймає рішення без натиску зовнішніх факторів.
- Також є поняття *політичної* та *економічної* міграції: у першому випадку індивідами керують певні політичні обставини (об'явлення її персоною нон грата, політичні гоніння і т.д.), а другий випадок має в своїй основі матеріальну зацікавленість.
- *Легальна* та *нелегальна* міграція проявляється у її відношенні до права та законності дій мігранта.
- *Індивідуальна* та *масова* міграція (етнічна) мають на увазі кількісне значення.
- *Маятникова* міграція – це типовий тип переміщення людей у великих містах, де в силу невідповідності розміщення виробництва та розселення людей відбувається регулярне переміщення людських мас на роботу, або навчання.
- *Епізодичні* та *сезонні* міграції часто є передумовами для незворотних процесів переміщення великих мас населення, адже сприяють налагодженню зв'язків мігруючих осіб з майбутнім місцем постійного проживання.

Типологія соціокультурних ознак міграційних процесів складається з різноманітних моделей, які включають в себе такі характеристики: стать, вік, сімейний статус, етнічна належність, професія і т.д. Набір таких даних має

достатній вплив на характер та специфіку міграційної поведінки індивідів (Див. Таблиця 3).

Таблиця 3

Індикатори міграційної поведінки людей

Тривалість перебування	Тривалість перебування — головна змінна. Треба розрізняти тимчасову, напівпостійну і постійну міграцію. Можна виокремити щотижневі, щомісячні, щорічні міграції, один раз у п'ять років тощо
Місце	Характер міграції можна визначити через зміни місця перебування та проживання, а також через зміну типу/характеру поселення, звідси міграції село—село, село—місто, місто—місто, місто—село. Для точності слід визначити місце, де працює людина, і місце, де вона проводить своє дозвілля
Географія	Розрізняють міграції на короткі, середні й далекі відстані. Залежно від цього виокремлюють місцеві, регіональні, міжрегіональні, внутрішньоконтинентальні, міжконтинентальні та глобальні міграції, а за напрямками міграції: Схід—Захід, Південь—Північ
Мета	Міграції розрізняють залежно від мети. Наприклад, чи є мета рекреаційною, діловою або це трудові міграції (зайнятість, економічні мотиви), міграції, пов'язані з навчанням або з вирішенням сімейних проблем, міграції як втеча від лиха або переслідування (вимушена міграція)
Характер прийняття рішення	Чи є міграція добровільною або вимушеною, хоча "сіра смуга", яка розміщується між цими типами, значно ширша, ніж названі чіткі полюси
Основні учасники (актори)	Аналіз зміни місця проживання необхідно проводити з урахуванням того, хто є головним актором. Має бути встановлено, хто бере участь у переміщенні: тільки один актор-мігрант або два актори-мігранти. Наприклад, чи є учасником міграцій контрабандист або торговець людьми? У цьому випадку треба встановити, хто відповідає за процес переміщення — мігрант чи контрабандист/торговець
Характеристики основних учасників (акторів)	Учасників міграцій розрізняють за статтю, віком, етнічною належністю. За домінуючою групою учасників виокремлюють специфічні міграції (наприклад: жіноча міграція, міграція китайців, дітей)
Професійні якості	Міграції розрізняють залежно від рівня освіти і професії мігрантів. Виокремлюють міграції некваліфікованих, низько-, середньо-, висококваліфікованих осіб. Ураховуючи професійний склад, можна говорити про міграції робітників, інженерів або медичних працівників
Взаємозв'язки	Характер міграцій залежить від складу та особливостей взаємодії акторів. Це визначає тісноту відносин (слабкі/сильні зв'язки, якість соціального капіталу) і природу взаємозв'язків. Багато залежить від того, чи беруть участь у міграції "пілоти" (першопрохідці) або "будівельники мостів" (ті, хто створює міграційні мережі)
Кількість	Міграції розрізняють залежно від кількості учасників. Мова йде про індивідів, сім'ї, групи, масові міграції
Політичний характер	Політичний характер міграцій визначається характером перетинання кордонів. Розрізняють внутрішні міграції, які відбуваються в межах національних кордонів держави, але з перетинанням адміністративних кордонів, і міжнародні міграції, коли при переїзді з однієї країни в іншу відбувається перетинання державного кордону
Правовий статус	За правовим статусом виокремлюють законних або незаконних мігрантів, а також різні їх категорії відповідно до законодавства країни-приймача
Культурна дистанція	За етнічними, культурними, релігійними або лінгвістичними особливостями мігранти можуть бути тією чи тією мірою близькими до суспільства країни перебування

Отже, усі вище вказані дані допомагають оцінити вид міграції за її соціальним складом.

2.2 Зовнішня міграція

Міграція є природним проявом мобільності людини, мотивований прагненням до поліпшення умов свого існування, до більш повного і надійного задоволення своїх потреб. При цьому істотну роль відіграє рівень бажань індивіда і споконвічна його схильність взагалі бути вдоволеним чим-небудь. Міграція пов'язана з етнічними, економічними, політико-географічними проблемами, а також історичним розвитком держави та її громадян. Міграція відіграє важливу роль у формуванні етнічного складу тієї або іншої спільноти, та навіть, може визначати долю цілих держав. Вона має внутрішні підстави і різноманітні зовнішні прояви. Слід зазначити, що міграцію, як специфічний прояв мобільності, нерідко змішують з іншими її проявами, хоча далеко не кожне з них є міграцією. Мобільність – це не переміщення, а потенційна готовність або здібність населення до зміни свого територіального статусу. Головна специфіка міграції – намір індивіда змінити місце проживання, облаштуватися на новому місці. Проте слід враховувати деякі обмеження у розумінні теоретичної сутності міграції. Наприклад, зміна квартири в межах того самого населеного пункту міграцією не є. Короткострокове відрядження, робота вахтовим методом, туристична подорож також не міграція, а скоріше прояв мобільності людини. Однак якщо представники цих категорій затримуються в пункті прибуття на значний термін, їх органи державної влади та науковці вважають мігрантами.

Отже, для поняття сутності міграції важливим є момент визначеності зміни місця проживання та оточення. Здійсниться воно чи ні – справа інша, оскільки в долі індивіда не усе визначається його намірами, а багато чого – обставинами. У зв'язку з цим варто враховувати можливість невдалої міграції, коли індивід залишив рідні місця з твердим наміром більше сюди не повертатися, але життя розпорядилося інакше, і він був змушений повернутися, тим самим виявившись тимчасовим мігрантом. Отже, взагалі можна визначити, що міграція – це просторова активність (переміщення)

індивіда, спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов'язана зі зміною місця проживання.

В особливих масштабах зовнішня міграція проявляється у русі робочої сили. Вона є процесом переміщення трудових ресурсів між країнами з метою працевлаштування з більш вигідними умовами праці. Окрім економічних, міжнародна трудова міграція відбувається й з етнічних, культурних, політичних та сімейних причин. Цей процес є органічною частиною більш широкого явища — міжнародної міграції населення. Часто міграційні потоки, особливо їх напрямки, можна прослідкувати в контексті демографічної ситуації в країнах-донорах та країнах-реципієнтах. Однією з передумов трудової міграції є фундаментальне економічне явище — міжнародний поділ праці. Міжнародний поділ праці часто називають вищою ланкою розвитку територіального поділу праці між країнами. Такий поділ передбачає стійку концентрацію виробництва певної продукції в окремих країнах, відповідно до розміру трудових ресурсів, різного обсягу їх кваліфікаційного складу.

Наступним етапом кооперації вважають заснований на міжнародному поділі праці стійкий поділ та обмін між країнами продуктами, що виробляються ними з найбільшою економічною ефективністю. Така кооперація відбувається у двох формах: міжнародний обмін товарами, виробленими на основі поділу праці або на основі міждержавного переміщення самої праці — міжнародній трудовій міграції.

Міжнародний ринок робочої сили існує поряд з іншими світовими ринками: товарів, послуг, капіталу. В процесі свого переміщення з однієї країни в іншу робоча сила пропонує себе в якості товару, таким чином здійснюючи міжнародну трудову міграцію.

Отже, зовнішня міграція — явище, що існувало на всіх етапах розвитку суспільства. Проте точну кількісну оцінку міграційних процесів не вдається зробити навіть сьогодні, за наявності широких технічних можливостей та аналітичного апарату. За умов відсутності ведення будь-якої статистики та

прикордонної системи міжнародні мігранти узагалі ніяк не фіксувалися державними органами [27].

1.3 Внутрішня міграція

Процеси внутрішньої міграції, тобто ті, що означають переміщення в межах певних держав, не менш важливі для економічного та соціального розвитку, ніж зовнішні. Вони не впливають на кількісне значення, соціальний склад загального населення країни, але стають причиною зміни в розміщенні населення, у його статевій та віковій структурі, а також є чинником відмінностей між регіонами країни та є прямими причинами індустріалізації, урбанізації і, водночас, депопуляції сільської місцевості.

За кількісними обсягами показники внутрішньої міграції значно переважають показники міжнародної міграції. Так, наприклад, за даними ООН, не менш як 12% населення планети є внутрішніми мігрантами, в той час як міжнародними мігрантами вважають лише 3% населення планети. Причинами для внутрішньої міграції слугують ті ж самі, що впливають на протікання зовнішньої міграції: покращення умов життя та праці, тому найбільш швидкими темпами розвинути внутрішньої міграції є рух сільського населення до міст, мегаполісів та індустріальних центрів країни.

Внутрішні міграційні процеси також можуть спричинити збезлюднення певних територій і, водночас, до надмірного скупчення населення в інших регіонах, що призводить до їх компактного розміщення. Окрім цього, так само як і зовнішня міграція, внутрішня, у свою чергу, може призвести до підвищення доходів господарств на певних територіях, зменшити кількість бідного населення, допомогти набуті нові знання та досвід серед мас мігруючих, тобто допомогти накопиченню людського капіталу. Тим паче, внутрішня міграція має більший вплив на розвиток країни, ніж міжнародні рухи населення. Однак, для територій, які слугують реципієнтами людських ресурсів, даний процес може послугувати причиною для втрат трудового та

інтелектуального потенціалу регіону. В багатьох країнах, які служать донорами людських в плані робочої сили та інтелігенції для міжнародного ринку праці (особливо це торкається країн третього та другого світу), саме внутрішня міграція є основною альтернативою виїзду за кордон. Так, незважаючи на те, що переміщення значних мас населення з низькопродуктивних регіонів до високорозвинених несе певні соціальні та економічні ризики, це ніяк не скасовує необхідність цього процесу як чинник для загального розвитку цілої країни. Так ,наприклад, за даними Світового Банку, вищий рівень зайнятості населення мають країни з вищим рівнем мобільності внутрішньої територіальної мобільності, а нижчий – з високим рівнем довготривалого безробіття [28].

Отже, внутрішня міграція населення є однією з основним форм мобільності населення багатьох країн світу, серед яких своє місце посідає і Україна. Незважаючи на падіння кількісних показників чисельності переселень для постійного проживання, переважною є саме маятниковий тип міграції в міста та індустріальні райони країни, а також внутрішня міграція на тривалі часові строки. Якщо порівнювати мобільність населення України з іншими країнами світу, то її можна назвати відносно невеликою, що перешкоджає країні повноцінно використовувати трудовий та інтелектуальний потенціал свого населення в інтересах її власного розвитку та розвитку нації. Тому основним завданням країни – є створення умов, що максимально усувають усі перешкоди на шляху переміщень населення всередині країни. У контексті України мається на увазі удосконалення системи реєстрації населення за місцем проживання, спрощення цієї процедури та перегляд законодавчих норм, що допомагають внутрішнім мігрантам користуватися повним набором соціальних послуг, надання яких прямо зв'язане із місцем проживання особи.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

3.1 Дослідження передумов сучасних міграційних процесів в Україні

Після проведення політики «перебудови» генеральним секретарем ЦК КПРС Михайлом Горбачовим у 1986 р. , що привела до падіння «залізної завіси» та подальшим проголошенням незалежності України, на її території склалася вкрай нестабільна ситуація як в політичному й економічному плані, так і в плані суспільного життя українців. Тому неофіційним початком четвертої (сучасної) хвилі українських міграційних процесів можна вважати саме 1986 р. Так, наприклад, уже у 1987 р. дозвіл для виїзду з метою постійного проживання за кордоном отримало близько 5,4 тис. українців, з яких близько 3 тис. осіб країною прибуття вибрало Ізраїль. Згодом найбільша кількість подібних дозволів до розпаду Радянського Союзу була видана у 1990 р. – близько 73 тис., з яких знову ж-таки більшу частину (68 тис.) склали дозволи для поїздки до Ізраїлю. Уже на той час загальна кількість мігрантів з Української РСР перевищувала 90 тис. осіб, що зробило українців переважачою більшістю серед міжнародних мігрантів серед усіх інших радянських республік. Так, наприклад, питома вага українських мігрантів із загальної маси біженців складала станом на 1990 р. близько 21,1%. Але згодом Україна поступилася своїм місцем з Росією, де питома вага мігрантів склала 22,9%. Якщо взяти відношення кількості мігрантів до чисельності населення СРСР, то можна заявити, що кожен п'ятий мігрант був українцем. Також, якщо вивчати статистику динаміки еміграції з України, то можна помітити, що в період з 1987-1991 рр. найпопулярнішим напрямом міжнародної міграції був Ізраїль, адже половину українських мігрантів становили особи єврейської походження:

- 1987 — 5,400 (3,000 — в Ізраїль);
- 1988 — 13,000 (10,000 — в Ізраїль);

- 1989 — 36,500 (33,200 — в Ізраїль);
- 1990 — 95,000 (93,500 — в Ізраїль);
- 1991 — 70,000 (48,500 — в Ізраїль, 15,364 — США, 2,144 — Німеччину) [29].

Але згодом, із здобуттям незалежності, потоки мігрантів почали набирати ще більших обертів, адже країну почали покидати не тільки національні меншинства, а й особи, які, опинившись за межею бідності, почали брати участь у сезонних міграціях у пошуку роботи. Тому сучасна міграційна хвиля має трудовий характер, через що її часто називають «заробітчанською».

Погіршення економічної ситуації набирало високих обертів, що привело до підвищення напруги в українському суспільстві: постійне підвищення цін на основні продукти сільськогосподарського ринку почало викликати обурення в українському населенні. Через ряд причин почали відбуватися одні з найбільших шахтарських забастовок в історії України, зовнішній борг країни невпинно ріс на фоні скорочення виготовлення товарів народного споживання. Так, за даними Світового Банку, у 1993 р. за рівнем інфляції Україна посіла перше місце у світі, а показники інфляції перевищували навіть ті, що були під час світових воєн. Серед факторів, що стали причиною економічної кризи в Україні 1990-их років є: успадкований характер монополістичного та екстенсивного шляху розвитку економіки, її диспропорційність. Для вирішення цих факторів знадобився досить тривалий період часу, адже економіка України, як колишньої республіки СРСР, дуже тісно залежала від загального господарського комплексу, адже структура її була побудована таким чином, щоб продовжувати виробничий процес в інших республіках. Також до згаданих причин можна віднести і те, що економічні реформи, які впроваджувало керівництво новоспеченої країни, не мали достатнього наукового підґрунтя, а більша частка населення, включаючи і саме керівництво взагалі не були психологічно готовими до таких радикальних економічних перетворень. Рівень досвіду українських економістів та політиків не був достатнім для того, щоб впевнено

орієнтуватися і скеровувати економіку країни за течією законів ринкової економіки. Правова база ринкових реформ не була достатньо розвинена і мала ряд недоліків і слабких місць : більшість нових законів були несумісні з фактичними реаліями, вони були нечіткі і часто конкурували і суперечили одне одному. Варто також підкреслити, що причиною провалу економічних реформ стала також і міжособна боротьба політиків на початку 90-их років. Також слід згадати ваучерну приватизацію виробничих засобів, яка по суті була повністю неконтрольованою та дала можливість шахраям та ділкам скористатися дірами у законі й приватизувати те, що будувалося протягом десятиліть працею і бюджетом усієї колишньої республіки. При чому фінансова некомпетентність шахраїв часто приводила до паразитичного «викачування» прибутків із виробництв без їх подальшого розвитку і модернізації під актуальні реалії ринку, що ставало причиною банкрутства та подальшого занепаду і розвалу даних підприємств.

Так, загострення економічного становища в Україні сильно вплинуло на суспільні настрої та рівень життя українського населення. У 1992 р. після проведення лібералізації цін на ринку, за межею бідності опинились близько 64% українського населення. Таке стрімке падіння доброту населення в мирний час є безпрецедентним. Говорячи по фактам, через некомпетентність керівництва за досить короткий час було ліквідовано середній клас, до представників якого відносились і кваліфіковані працівники найманої праці, що становлять фундамент цивілізованого суспільства. Так, якщо порівнювати середній прибуток за місяць у 1993 р. (на цей рік припав пік економічної кризи в Україні) в доларах США, то в Україні вона складала всього лиш 15 доларів, у той час, як в Польщі цей показник сягав 150, в Туреччині - 300, в Словенії – 400, в США – 1500 доларів. Непомірний ріст цін привів до того, що в період з 1991 р. по 1995 р. споживчі ціни вирости у (!) 118 тис. разів. Купівельна спроможність населення впала до критичного рівня, всі соціальні виплати населенню від держави (стипендії, пенсії, допомоги і внески) просто знецінилися [30]. Внаслідок чого зріс відсоток безробіття в країні і почався

масовий відтік робочої сили за межі України. Особливо це почало проявлятися у масштабах нелегальної міграції із західних областей країни.

У зв'язку з великими масштабами нелегальної міграції, нажалі неможливо вказати точні дані. Але відслідкувати рух мігрантів можна спробувати за динамікою наявної чисельності населення (див. Таблиця 4).

Таблиця 4

Динаміка наявної кількості населення України в період 1990-2022 рр.

Рік	Чисельність наявного населення			Чисельність постійного населення		
	всього	у тому числі		всього	у тому числі	
		міське	сільське		чоловіки	жінки
1990	51 838,5	34 869,2	16 969,3	51 556,5	23 826,2	27 730,3
1992	52 056,6	35 296,9	16 759,7	51 708,2	23 949,4	27 758,8
1994	52 114,4	35 400,7	16 713,7	51 715,4	23 981,1	27 734,3
1996	51 297,1	34 767,9	16 529,2	50 874,1	23 591,6	27 282,5
1998	50 370,8	34 048,2	16 322,6	49 973,5	23 163,5	26 810,0
2000	49 429,8	33 338,6	16 091,2	49 115,0	22 754,7	26 360,3
2002	48 457,1	32 574,4	15 882,7	48 240,9	22 316,3	25 924,6
2004	47 622,4	32 146,4	15 476,0	47 442,1	21 926,8	25 515,3
2006	46 929,5	31 877,7	15 051,8	46 749,2	21 574,7	25 174,5
2008	46 372,7	31 668,8	14 703,9	46 192,3	21 297,7	24 894,6
2010	45 962,9	31 524,8	14 438,1	45 782,6	21 107,1	24 675,5
2012	45 633,6	31 380,9	14 252,7	45 453,3	20 976,7	24 476,6
2014	45 426,2	31 336,6	14 089,6	45 245,9	20 918,3	24 327,6
2016*	42 760,5	29 585,0	13 175,5	42 590,9	19 717,9	22 873,0
2018*	42 386,4	29 371,0	13 015,4	42 216,8	19 558,2	22 658,6
2020*	41 902,4	29 139,3	12 763,1	41 732,8	19 343,5	22 389,3
2022*	41 167,3	28 693,7	12 473,6	-	-	-

* показники не вміщують в себе дані з тимчасово окупованої території АР

Крим та м. Севастополь.

Проаналізувавши дані Держстату можна помітити поступове падіння показників наявного населення України, навіть не беручи до уваги тимчасово окуповані регіони.

Незважаючи на поступове, хоч не значне покращення ситуації в економіці та суспільстві, кількість мігрантів не зменшувалась. Так, на початку 2000-их років, на сезонні заробітки з України регулярно виїжджало біля 5% населення країни, а періодично поповнювали свій бюджет за допомогою заробітчанських поїздок близько 20% українського населення. А силу того, що більшість індустриальних районів знаходились на сході країни, то найбільшими донорами робочої сили для західних країн були саме західні регіони України. Подекуди, можна було зустріти населені пункти, де 30% працездатного населення виїжджало за кордон на заробітки. Через руйнування середнього класу внаслідок невдалих реформ, що було згадано вище, соціальна структура суспільства почала характеризуватися форсованим розшаруванням. Так, лише за два роки у період 1990-1992 рр., питома маса середнього класу в загальній масі українського суспільства впала з 78% до 36%, що стало наслідком зростання напруги між бідними і багатими верствами населення. Наприклад у 2002 р. 160 осіб зареєстрували свої доходи, що становили більше 1млн. доларів США у кожного, а в багатьох представників олігархії ці показники були вищі за 1 мільярд доларів США, у той час як загальне населення було одним із найбідніших у Європі. За дев'ять років, починаючи з 1990 р., ВВП України скоротився на 59,2%. Реальна заробітня плата на початку нульових впала у 3,82 рази, а пенсійні виплати – у 4 рази [31]. Така складана ситуація привела до підвищення рівня корумпованості українського суспільства і створення олігархічних кланових об'єднань, тотальний політичний контроль ЗМІ і, врешті-решт, велика кількість порушень конституційних прав українських громадян. На початку перших років XXI ст., Україна, на думку багатьох зарубіжних і вітчизняних експертів, за рівнем корупції посідала перше місце у світі. Така розстановка ситуації почала посилювати опозиційні настрої в суспільстві, стало

причиною багатьох конфліктів на соціально-політичній арені країни, викликала недовіру до діючої влади та псувала імідж України у світі. Лише згодом, після рішучих кроків уряду В.Ющенка, були успішні спроби стабілізувати ситуацію в країні. Після урегулювання основних проблем, уряд України у 2002 р. утвердив програму нової соціально-економічної стратегії, що за свою головну мету мала інтеграцію з Європейським Союзом.

Але згодом, стратегія більшості українських політиків звелася до політики соціального популізму, замість реального врегулювання головних проблем в країні, що ніяк не зупинило падіння ВВП (див. Рис.6):

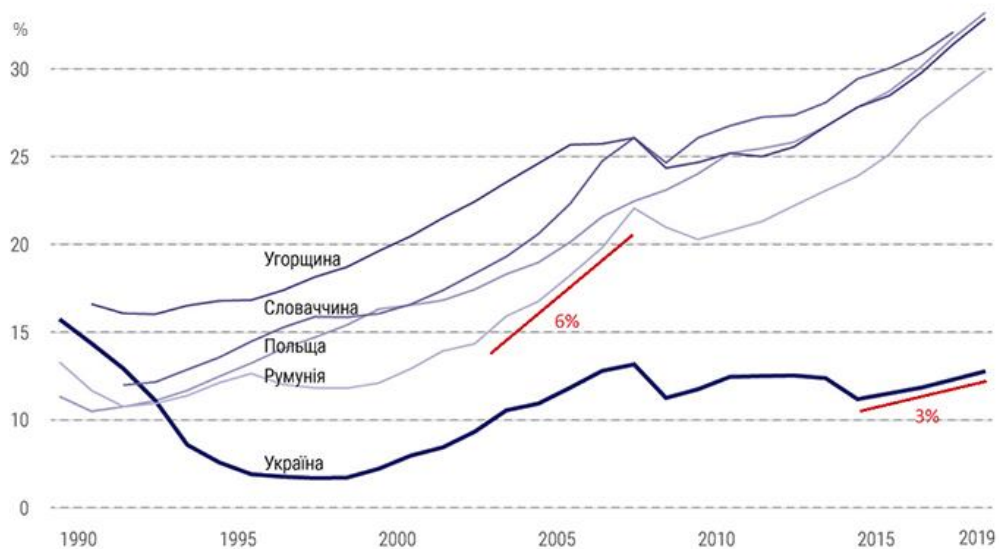

Рис.6 Порівняльні показники ВВП України з іншими країнами у період 1990-2019 рр.

Через порівняно низький рівень ВВП, трудова міграція у 2010 – 2012 роках продовжувала прогресувати і розподілялася таким чином: Росія - 496,1 тис.; Польща – 167,8 тис.; Італія – 153,3 тис.; Чехія – 150,5 тис.; Іспанія - 52,6 тис.; Угорщина – 23 тис.; Португалія – 21,7 тис.; Білорусь – 21,5 тис.; інші країни – близько 46,6 тис.

Трудові мігранти з України представлені в Європі майже виключно особами віком 30—45 років, а максимальний рівень участі у трудових міграціях спостерігається у віці 40—45 років. Найчастіше трудовими мігрантами стають особи з вищою освітою у сфері культури (музиканти,

танцюристи, актори тощо), а також професійно-технічною та повною середньою освітою. Більшість із них – жінки. Часто українці через низьку кваліфікацію мають слабкі можливості для працевлаштування за кордоном. Майже три чверті осіб, які мають досвід трудових міграцій, орієнтовані на закріплення за кордоном та отримання там ВНП. Загалом мігранти переважно займаються роботами, які мало сприяють підвищенню їх кваліфікації, набуттю навичок, необхідних для майбутньої продуктивної діяльності в Україні. Щодо інтелектуальної частини населення, яка бере участь у процесах міграції, то у спільній структурі міграції вона займає порівняно невелику частку. За даними Держкомстату України у 2007 році 6 499 науковців (зі ступенем доктора чи кандидата наук) виїжджали за кордон для проведення досліджень, 570 осіб – для викладацької діяльності; для порівняння, у тому ж році 3914 науковців виїжджали на стажування, навчання або для підвищення кваліфікації. У більшості випадків до інших країн для наукових досліджень відправляються представники точних наук, так, за даними Держкомстату в 2007 р. 49,3% подібних поїздок здійснили дослідники в галузі технічних наук, 23,1% - фахівці з обробки металів, виробництва машин та обладнання, 16,3% - фізики та математики, 2,4% - гуманітарії. Найбільшим попитом у закордонних вишах користується викладацька діяльність вчених так само технічної галузі. У 2007 р. 27% виїздів наукових співробітників з України за кордон склали представники технічних наук, 14,6% – педагогічних наук, 12% – сільськогосподарських, 9,3% – фізико-математичних та 8,9% – загальнотехнічних наук. До викладання у навчальних закладах інших країн найчастіше залучаються науковці з Києва (22,5 %), Львова (14,9 %) та Харкова (13 %).

Аналіз географічно найближчих країн-конкурентів на міжнародному ринку праці та ринку освітніх послуг дає підстави дійти висновку, що ними для України є Росія і Польща. За кількістю іноземних студентів у 2016 році Польща вперше випередила Україну, активно реалізуючи стратегію інтернаціоналізації системи вищої освіти і вирішуючи власні проблеми

втрати людського капіталу через зростання міграції поляків у більш заможні країни Євросоюзу, США, Канаду та інші країни з розвинутою економікою. В результаті українська молодь у Польщі стала найбільш затребуваною серед іноземних студентів. Соціологічні дослідження, проведені у Польщі у 2014-2015 роках серед іноземних студентів, показують, що більше двох третин українських студентів мали намір залишитися у цій країні після завершення навчання [32].

Незважаючи на політичні зміни в країні, викоринити проблему високого рівня корупції та все тих же політичних міжособних конфліктів серед представників політичних партій, остаточно не вдалося. І це спричинило ряд суттєвих політичних подій, які мали значний вплив на суспільство. Найбільшою такою подією вважають Революцію гідності у 2014 р., яка допомогла зупинити спробу встановлення в Україні проросійської диктатури, яка була спланована урядом Російської Федерації, внаслідок чого почалася збройна агресія Росії та анексія Кримського півострова та значної частини Луганської та Донецької областей. Це стало причиною чергової дестабілізації не тільки на окупованих територіях, але й по всій території Східної України, що привело до значної внутрішньої та зовнішньої міграції в країні.

Сьогодні Україна досі переживає четверту хвилю міграції, яка у зв'язку з певними причинами і чинниками з 2010 р. почала набирати ще більших обертів які тривають й донині. Вона, головним чином, має трудовий, або так званий «заробітчанський» характер і охопила молодь, при чому добре освічену та більшу частину активного населення України. Також, слід зазначити, що ця міграційна хвиля у більшості випадків стає способом життя мігрантів у порівнянні з попередньою хвилею, що мала на своїй меті у більшості представників міграції лише поповнення свого матеріального становища. Одним з чинників великого відтоку населення є те, що розвиток певних політичних та соціальних явищ (такі як військовий конфлікт у 2014 р., анексія Кримського півострова російською Федерацією та загострення збройного конфлікту на Донбасі і його подальше переміщення по всій

східній частині України) привели до росту інфляції, несприятливих економічних умов для населення. Доказом цього служить місце України у таких світових рейтингах: світовий рейтинг найбезпечніших для проживання країн, індекс економічної свободи населення, індекс щастя, індекс легкості ведення бізнесу та рейтинг глобальної конкурентоспроможності (Див.Рис. 7).

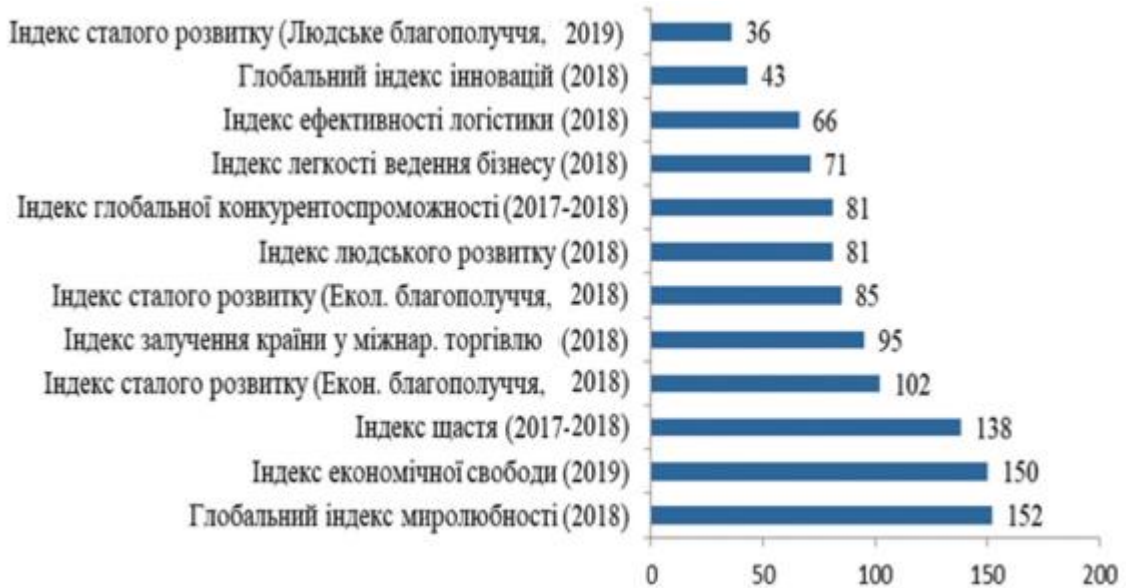

Рис. 7 Місце України у міжнародних індексах в період 2017-2019 рр.

Також, слід зазначити, що Україна досі посідає провідні місця у світовому рейтингу по рівню корупції, продовжуючи стару тенденцію. Так, наприклад, за даними консалтингової компанії Wealth-X, що провела дослідження міжнародного рівня, Україна станом на 2019 р. входить у топ-10 країн світу по зростаючій кількості осіб, що є власниками активів від 1 до 30 млн доларів США.

У той же час, в країні дуже знецінена людська праця, адже Україна – це держава з дуже низьким середнім рівнем заробітної плати (Див. Рис 8). Незважаючи на підвищення мінімальної заробітної плати, рівень покупної спроможності українського населення не зазнає суттєвих змін, що відповідно, не впливає на загальний рівень життя українців [33].

	Середня зарплата	Зміна щодо попереднього року		Курс НБУ
за 01.2010	239,5			8,00
за 01.2011	289,3	+49.8	+20.8%	7,94
за 01.2012	340,7	+51.4	+17.8%	7,99
за 01.2013	375,3	+34.6	+10.2%	7,99
за 01.2014	393,8	+18.5	+4.9%	7,99
за 01.2015	213,8	-180.0	-45.7%	16,16
за 01.2016	173,4	-40.4	-18.9%	25,15
за 01.2017	221,5	+48.1	+27.7%	27,12
за 01.2018	275,3	+53.8	+24.3%	28,01
за 01.2019	332,3	+57.0	+20.7%	27,76
за 01.2020	430,5	+98.2	+29.5%	24,92
за 01.2021	437,6	+7.1	+1.7%	28,19
за 01.2022	506,4	+68.9	+15.7%	28,78

Рис.8 Показники середньої заробітної плати в Україні в період 2010-2022 рр.,
долари США.

В свою чергу, низька заробітня плата та нестача робочих місць призвела до високого рівня безробіття в країні, що спонукало населення шукати нові ринки праці за кордоном (Див. Таблиця 5)

Таблиця 5

Рівень безробіття в Україні з 2000 по 2021 р., (населення у тис.)

	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття	Зареєстрованих безробітних
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,4%	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7%	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3%	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7%	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2%	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8%	891,9
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4%	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9%	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9%	596,0
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6%	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8%	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6%	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1%	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7%	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7%	458,6
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,5%	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,7%	407,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,9%	352,5
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,1%	341,7
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,6%	338,2
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,9%	459,2
2021	41167,3	16666,8	14957,3	1709,5	10,3%	295,0

Також, слід зазначити, що впровадження безвізового режиму із країнами ЄС значно розширив можливості міжнародної мобільності українських громадян, адже закордонні подорожі значно подешевшали, стали простішими та полегшили пошук праці чи навчання. Тому пом'якшення міграційної політики Європейського Союзу стало ще однією суттєвою рушійною силою для збільшення обертів міжнародної міграції в Україні

Отже, Україна значною мірою поступається більшій частині країн Європи по рівню якості життя населення, що є головною причиною великих потоків міграції активного та працездатного населення, більша частина представників якого бачить у закордонних переїздах перспективи на покращення способу власного життя та підвищення свого матеріального становища. Якісна медицина, доступна освіта, стабільне політичне та економічне середовище у рядах Європейських країн є привабливими чинниками для зміни місця свого проживання та роботи серед українців.

3.2 Аналіз сучасної зовнішньої української міграції та її впливу на розвиток України

Процес глобалізації, що охопив більшість цивілізованих країн сьогодення став однією із найбільших рушійних сил для розвитку міжнародної міграції на території України. Міграція нині під своєю основою має об'єктний характер і подібна до ланцюгової реакції, яку уже неможливо зупинити, уникнувши руйнівних наслідків в усіх сферах існування країни. Особливо це стосується Української держави, адже будучи, де факто, країною «другого світу», вона стала продуктивним джерелом трудових мігрантів, які є одними з найкращих за індексом продуктивності праці у світі. Нині, найголовнішою складовою зовнішньої міграції в Україні є тимчасові переміщення українських громадян, які беручи активну участь у даному процесі мають за головну мету покращення свого матеріального становища, заробляючи на тимчасових сезонних роботах за кордоном.

За 30 років незалежності, рівень життя населення не зміг зрівнятися із рівнем європейських країн, з якими на заході межує Україна. Це також стосується і рівня заробітної плати, що значно нижчий ніж у країнах, які зустрічають найбільші потоки українських мігрантів-заробітчан, адже на місцях прибуття місцеві працедавці пропонують зарплатню у 2-4 рази більшу ніж вітчизняні.

Тому відставання України у плані номінального рівня заробітної плати порівняно з країнами ЄС, продовжує виконувати роль основного каталізатора зовнішніх міграційних процесів і відтоку активної частини населення на сучасному етапі української історії. Так, наприклад, беручи показники сукупної продуктивності праці населення різних областей України (Див. Рис.9) та показники сукупної продуктивності грошових переказів по окремих областях України (Див. Рис.10), можна зробити певні висновки по рівню життя населення в певних регіонах країни [34].

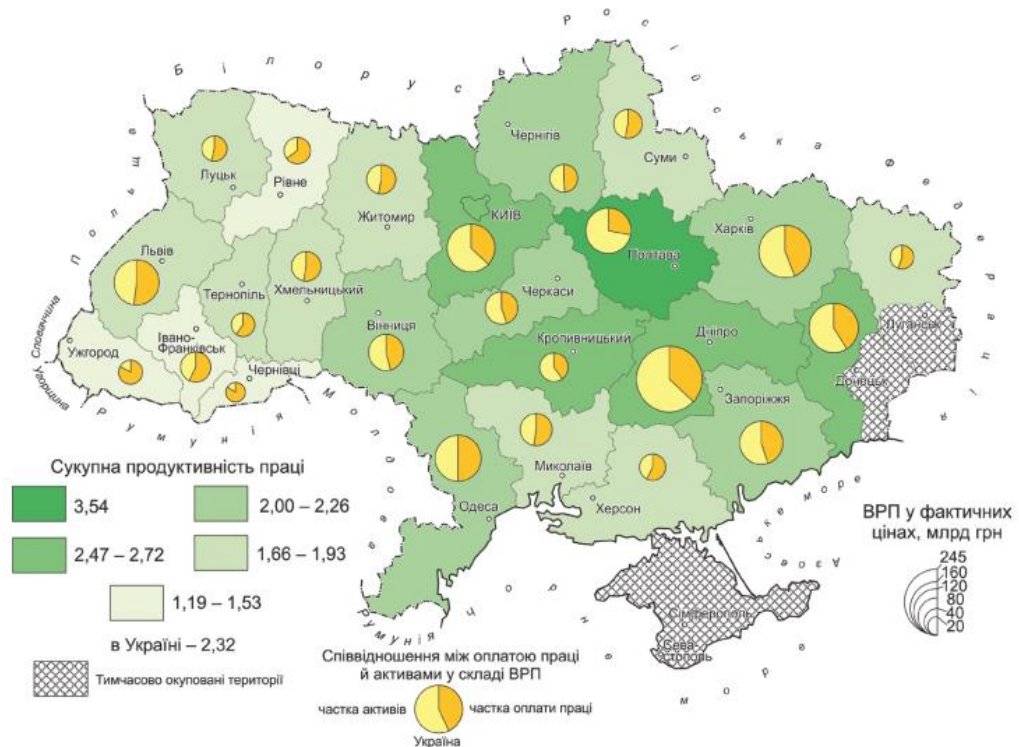

Рис. 9 Рівень сукупної продуктивності праці населення по областям України станом на 2019 р.

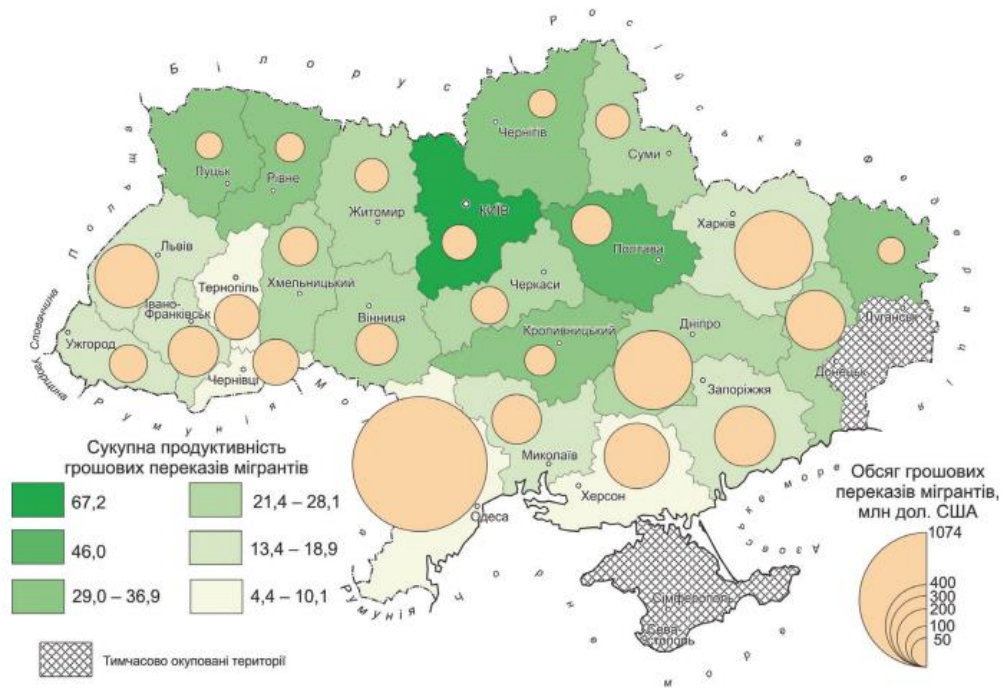

Рис. 10 Сукупна продуктивність грошових переказів українських мігрантів з-за кордону станом на 2019 р.

Досить великий вплив на загальний потік міжнародної міграції в Україні зробили громадяни із Західного регіону країни. Адже від іншої частини країни регіон вирізняється не тільки вигідним географічним положенням у близькості з межуючими країнами ЄС, але й також і кращою якістю людського потенціалу (тобто природну основу здібності і здатності до праці та репродукції наступних поколінь), що допомогло уникнути досить гнітючих наслідків під час економічної та демографічної кризи 90-их років (Див. Таблиця 6).

Нажаль, у зв'язку з відсутністю у регіоні великих індустріальних центрів, що могли б слугувати джерелом робочих місць для активного населення, прагнення людей до праці та покращення свого матеріального становища задовольняється шляхом трудової міграції.

У суспільному українському середовищі формування міграційних настанов формується віддзеркаленням настроїв серед населення країни. Занижена оцінка рівня власного життя та загальної ситуації в країні при відсутній наявності віри у покращення і утворення сприятливих економічних

умов для проживання, привели до того, що близько 53,5% опитаних збираються покинути територію України і лише 16% опитаних вірять, що ситуація налагодиться [35].

Таблиця 6

Класифікація регіонів України за якістю людського потенціалу, 2020 р.

Класифікаційна група	Назва регіону (області)
Висока	м. Київ, Львівська, Закарпатська
Помірно висока	Волинська, Івано-Франківська, Рівненська, Одеська
Середня	Запорізька, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Чернівецька
Нижче середнього	Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Миколаївська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
Низька	Донецька, Луганська

Також, вбачаючи у трудових мігрантах ефективну та відносно дешеву робочу силу, більшість розвинених країн, що представляють «перший світ», почали вводити більш лояльну міграційну політику для заохочення більших потоків трудової міграції на свою територію. Так, частка таких країн станом на 1996 р. складала всього 2%, а станом на 2011 р. вона виросла до 26%. Найбільше з цих країн вирізняється Польща, що лідирує у кількості прийнятих українських трудових мігрантів. Пом'якшивши закон про в'їзд іноземних мігрантів, від 2007 р. в цій країні діє порядок, за яким громадянам країн Східного партнерства на виконання тимчасових сезонних робіт строком до півроку не потрібно оформлювати дозвіл на працевлаштування, для цього лише достатньо заяви працедавців. Так, серед усіх трудових

мігрантів на цій підставі у Польщі станом на 2017 р. 94% становили громадяни з України. Порівнюючи кількість заяв щодо найму у 2012 р., що становила 223,7 тис. осіб та показники 2017 р., які сягнули 1,7 млн. осіб, можна зробити висновки про восьмикратне збільшення потоку мігрантів до Польщі лише за п'ятилітній період часу. В силу відсутності належного рівня ведення реєстраційної статистики, складності збору даних та статистики про масштаби зовнішньої міграції українців, у період з 2000-2010 р. неможливо назвати абсолютно точні дані, однак, можна посилатися на статистику ООН. Тим не менш, згідно звіту по міграції спеціальної комісії ООН, даних Центру економічної стратегії, та результатів аналізу даних МОМ та Державної статистики України обсяги сучасної міграції в Україні можна окреслити такими даними:

- Загальна кількість трудових мігрантів станом на 2017 р. сягала 2,5-3,0 млн осіб;
- Середня кількість українських громадян, що одномоментно працюють за кордоном становить 3 млн. осіб;
- У період з 2002 р. по 2017 р. виїхало і не повернулося 6,3 млн. осіб, з яких 3,1 млн. громадян покинули країну через західний кордон, 3,2 млн. – через східний;
- Середній період часу перебування більшості українських громадян, що перебували на заробітках за кордоном не перевищував більше одного року, а із загальної кількості 29% - працювали понад один рік та 14% - декілька років;

Також досить цікаву тенденцію можна помітити, вивчаючи відсотковий розподіл країн призначення українських мігрантів по рокам. Так, у період 2013-2020 рр. лідером по кількості трудових мігрантів була Російська Федерація (Див. Рис. 11).

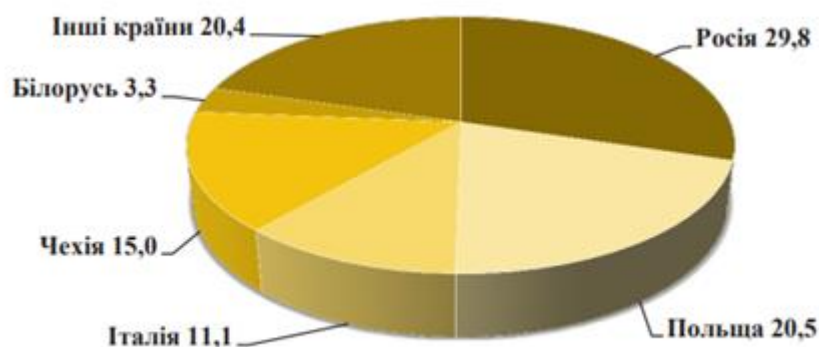

Рис. 11 Основні країни призначення українських мігрантів, 2013-2020 рр.

Але згодом, Польща 2015-2021 рр. помітно підняла показники прийнятих українських мігрантів, зайнявши абсолютну першість по цим показникам і тримає цю першість й сьогодні (Див. Рис. 12).

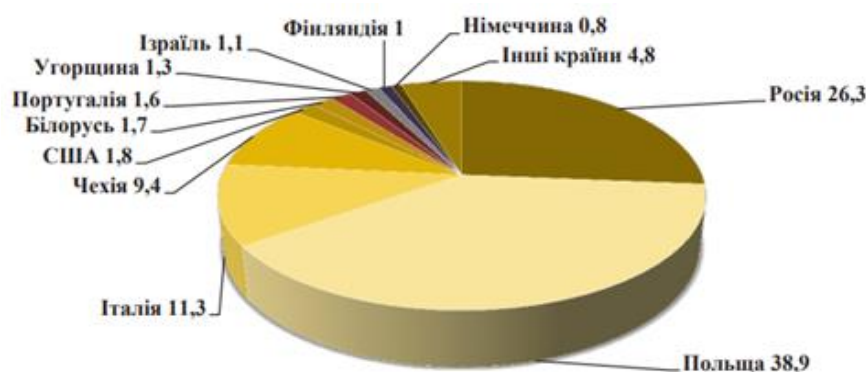

Рис. 12 Основні країни призначення українських мігрантів, 2015-2021 рр.

Говорячи про зовнішню міграцію з України, слід загадати також її інтелектуальний бік. Кількість студентів з України, що здобувають освіту за кордоном стрімко зростає: у 1999 р. показник студентів за кордоном становив близько 5,2 тис. осіб, але 2016 р. він дістав позначки у 66,7 тис. осіб. Число українців на навчанні в іноземних університетах зараз складає близько 80 тисяч осіб. За даними ЮНЕСКО після 2016 року кількість українських студентів за кордоном збільшилася майже вдвічі. До прикладу, 55% іноземних студентів у Польщі – українці [36].

Головним каталізатором для інтелектуальної міграції стали ж ті самі причини, що і для трудової міграції – лояльна міграційна політика країн-сусідів, що пом'якшила правила переміщення українських студентів на територію цих країн (лідером по кількості серед яких знову ж таки є Польща), для підтримки за їх рахунок власних систем освіти. Знову ж таки, більшість студентів бачать перспективи у виїзді закордон не тільки для здобуванні навчання, але й мають на меті отримання доступу до ринку роботи на теренах країн ЄС (Див. Рис.13).

Рівень освіти	2006–2010 рр.	2011–2015 рр.	2018–2022 рр.
Повна вища	13,9	15,4	16,4
Базова або неповна вища	17,3	15,1	17,1
Професійно-технічна	15,2	21,7	33,9
Повна загальна середня	59,0	64,9	30,1
Базова загальна середня або початкова загальна	9,8	4,6	2,5

Рис. 13 Трудові мігранти з України за рівнем освіти, %

Також, як і у випадку із трудовою міграцією, абсолютну першість по кількості закордонних студентів займає знову Польща (Див. Таблиця 7).

Таблиця 7

Країни з найбільшою кількістю українських студентів (тис. осіб), станом на 2018-2021 рр.

Країни/Роки	Польща	РФ	Німеччина	Чехія	Італія	США	Франція	Угорщина	Австрія
2018 р.	9,5	-	5,4	1,8	1,9	1,4	1,1	1,3	1
2019 р.	14,7	12	5,6	2,1	2,1	1,4	1,1	1,2	0,9
2020 р.	22,5	21,8	5,8	2,3	2,4	1,5	1,2	0,9	1,1
2021 р.	29,2	22,4	6,0	2,5	2,9	2,1	1,7	1,1	1,2

Велику роль у цьому зіграв ряд певних факторів, таких як: безпосередня близькість в територіальному плані; схожість мов, що зменшує вплив мовного бар'єру; порівняна дешевизна освітніх послуг та проживання; велика кількість безкоштовних програм та пілг в підтримку студентів. На

сучасному етапі у більшості випадків освітня міграція почала перетворюватися на міграцію постійну, що є неабиякою загрозою для демографічної та економічної ситуації в Україні, адже дані досліджень та соціальні опитування щодо настроїв, намірів та планів українських студентів говорять про те, що в абсолютної більшості з них бажання повертатися на Батьківщину немає. Так, наприклад, у тій же Польщі залежно від регіону навчання, серед опитаних українських студентів, що навчаються там, лише від 2% до 16% опитаних студентів планують повернутися в Україну [37].

Достатньо уваги варто приділити також потоку українських мігрантів до території Російської Федерації, адже до початку російської агресії, ця країна приймала найбільшу кількість мігрантів з України. Так, наприклад, після розпаду СРСР, центр якого знаходився у Москві, що почала швидко розвиватися і потребувала великої кількості кваліфікованих працівників, велика частка українських мігрантів обрала саме Росію місцем для пошуків праці та задовільнення своїх фінансових потреб. Ще однією важливою причиною для великого руху українців на терени Росії став пріоритет державної політики РФ, що мав на своїй меті підтримку своїх «співвітчизників» за кордоном, під якими російські законодавці вбачали колишніх громадян СРСР чи їх нащадків та носіїв російської культури і мови. Під ці критерії підпадає переважна частина населення Східних і південних областей України, які і брали найактивнішу участь у русі через українсько-російський кордон. А у 2006 р., російська влада затвердила державну програму, основною функцією якої було сприяння «співвітчизників», що проживали за кордоном на добровільне переселення до РФ і розрахунок дії цієї програми був на період 2006-2012 рр., але уже у 2012 р. вона стала безстроковою. Наприклад, до механізму репатріації входила оплата вартості переїзду, виплачування фінансової допомоги упродовж 6 місяців та забезпечення переселенцям компенсаційним пакетом, що мав під собою певні пільги у користуванні певними соціальними благами країни (освітні послуги, медицина та допомога із зайнятістю). До початку збройної

агресії Росії, частка заяв на участь у цій програмі, що надійшли з України складала 7,2%, але уже після початку бойових дій, показники почали змінюватися і в порівнянні з переселеними учасниками програми у 2013 р., що складала 34,7 тис. осіб, почали збільшуватися на фоні показників 2014 р., коли їх кількість зросла до 106 тис. осіб (з яких частку в 39,2% склали громадяни України), а також 183 тис. осіб у 2015 р. (частка українців сягнула 60,4%). Але ріст кількості поданих заявок на переселення не спричинений успіхом державної міграційної політики РФ – каталізатором великої хвилі біженців став саме початок російсько-українського збройного конфлікту. Станом на 28 листопада 2014 р. загальна кількість біженців, що змушені були покинути своє місце проживання через військову агресію Росії, налічувала понад 1 млн. осіб, а у березні 2015 р. загальна кількість таких громадян зросла до понад 1 941 000 (Див. Рис. 14) Важливо зауважити, що російська агресія на території України спричинила міграційні процеси не гуманітарного, а знову ж-таки, трудового характеру, адже дана несприятлива обстановка на території східних областей України, викликана війною, стала причиною низького рівня добробуту місцевого населення. Порівнюючи Західну та Східну частини України, легко було прослідкувати те, що жителі Східних регіонів менш активно брали участь у трудових міграціях за кордон, але, втікаючи від агресії і отримавши статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і беручи до уваги невизначеність цього статусу, вони були вимушені вирушати на подальші пошуки праці за кордоном.

Рис.14 Розподіл біженців по країнам внаслідок збройного конфлікту на Сході України згідно звіту ООН, станом на 2015 р.

Війна на Сході України торкнулась усієї території держави економічною, соціальною та політичною нестабільністю, що дало новий потужний поштовх для трудової міграції в усіх регіонах країни [38].

Взагалі, росіяни за кордоном та російськомовне населення стали досить практичним інструментом для впливу РФ на внутрішньополітичну обстановку та економічний стан країн, де вони перебувають. Україна стала жертвою втручання Росії на даних підставах у свої внутрішньополітичні справи, а також потерпіла від агресивної зовнішньої політики країни-агресора. Саме таке підґрунтя і мала анексія Кримського півострова та війна на Донбасі. Нажаль, в силу того, що збройний конфлікт не був вирішений і затягнувся на невизначений термін, російський уряд побачив у цьому шанс для початку другої активної фази війни і 24 лютого 2022 року збройні сили Російської Федерації атакували кордони України. Знову ж-таки, серед основних причин для початку воєнного наступу, у промові президента Росії про початок проведення «спеціальної воєнної операції» на території України, було сказано, що окрім «демілітаризації та денацифікації» Української держави, російські збройні формування «захистять» мирне російськомовне населення України, а також і самих громадян РФ на її території. Після чого, о 5 ранку 24-го лютого 2022 року почалося повномасштабне вторгнення російських військ на територію України, що дало початок активній фазі воєнного конфлікту на українській території, що у свою чергу привело до наймасовішої хвилі міграції українських громадян за останні 25 років.

Так, за даними ООН станом на 20 травня 2022 р. уже понад 14 мільйонів осіб покинули свої домівки після вторгнення Росії в Україну. З них станом на 23 травня 2022 р. уже понад 6,4 млн. біженців покинули територію України.

За найсвіжішими даними, біженці розподілилися за кордоном таким чином:

- Польща прийняла 3 418 077 біженців
- Румунія 937 082

- Росія 875 597
- Угорщина 620 846
- Молдова 466 406
- Словаччина 429 705
- Білорусь 27 308

Люди все ще їдуть у сусідні країни, особливо на захід (Див. Рис. 15):

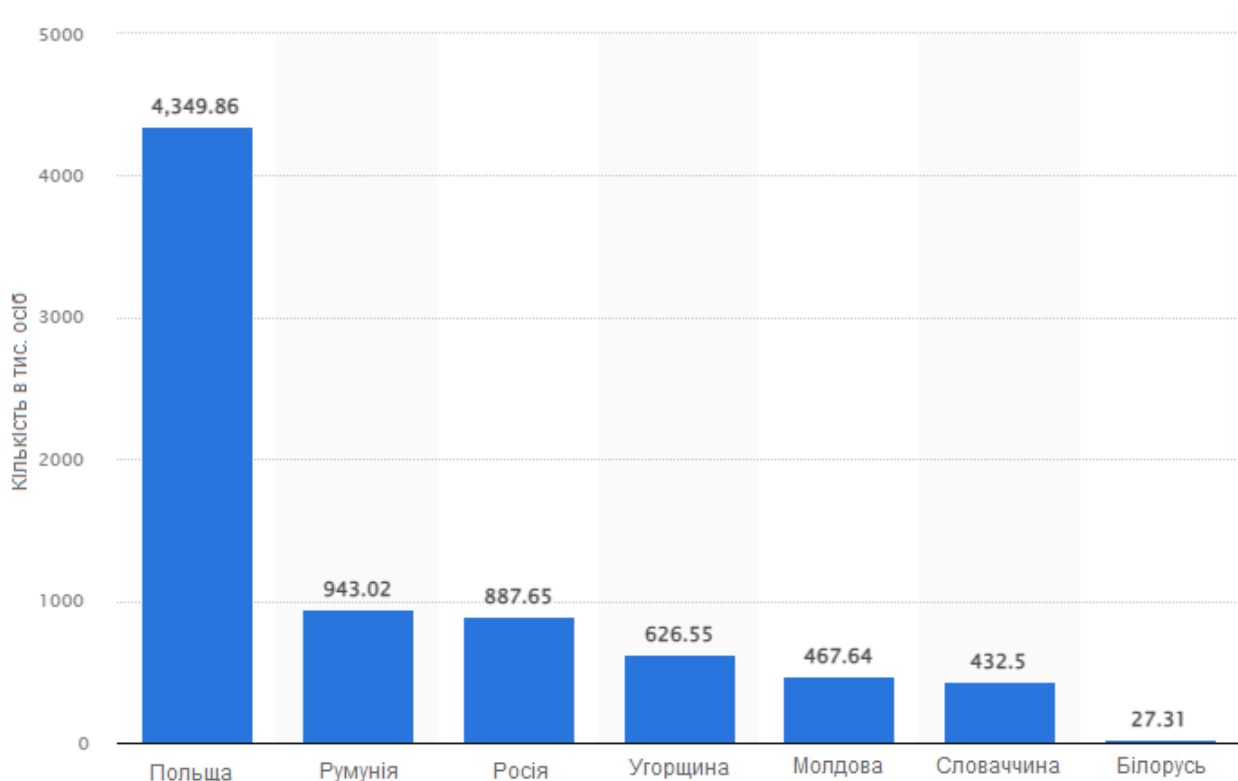

Рис. 15 Кількість біженців по країнам внаслідок вторгнення Росії в Україну, станом на 19 травня 2022 р.

Польща, Угорщина та Словаччина не мають прикордонного контролю з іншими частинами Шенгенської зони ЄС . Багато біженців, які вперше прибули до цих країн, відтоді переїхали в інші країни. Чехія видала українським біженцям близько 350 тис . екстрених віз. А в Німеччині понад 700 тисяч українців , 40% з яких діти. За даними ООН, станом на 17 травня в Україну повернулося 1,8 мільйона українців . Українські прикордонні сили звітують, що люди повертаються в країну зі швидкістю близько 30 000 осіб на день. Це часто відбувається тому, що такі території України, як столиця

Київ, яким на початку війни загрозувало просування російської армії, тепер вважаються безпечнішими [39] .

Варто зазначити, що саме Польща прийняла найбільшу кількість українських біженців, ставши своєрідною буферною зоною для подальшого просування українських мігрантів, хоч більша частина із загальної кількості все ж-таки лишається на її території. Так, з 24 лютого, з дня початку російської агресії, польсько-український кордон вже перетнули понад 3,55 мільйона біженців з України, повідомляє Прикордонна служба. Оскільки є обмеження на українських чоловіків з виїзду з країни, демографічні показники зважуються в сторону жінок і дітей. Повідомлялося, що 75 % від усієї кількості мігрантів становили діти і 16 % - особи похилого віку. Лише невелика кількість груп (9%) мала осіб старше 65 або молодше 18 років. Також повідомлялося, що групи по кількості переважно очолювали діти (Див. Рис. 16):

Рис. 16 Статистичні дані про вік та стать біженців унаслідок російського вторгнення в Україну.

В п'ятірку найбільших регіонів (областей) за походженням українських біженців є: Дніпро (22%), Київ (21%), Харків (11%), Львів (10%) та Донецьк (5%) (Див. Рис. 17).

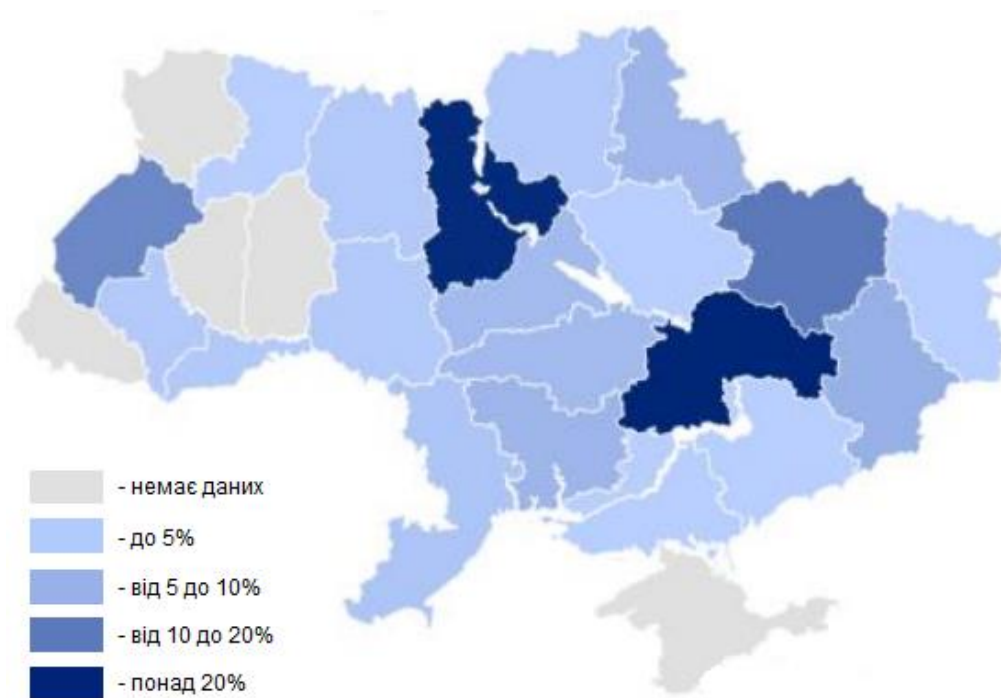

Рис. 17 Українські області за концентрацією біженців за кордон.

У Польщі найпопулярнішим було Мазовецьке (12%) і Поморське (9%) воєводство (Див. Рис. 18):

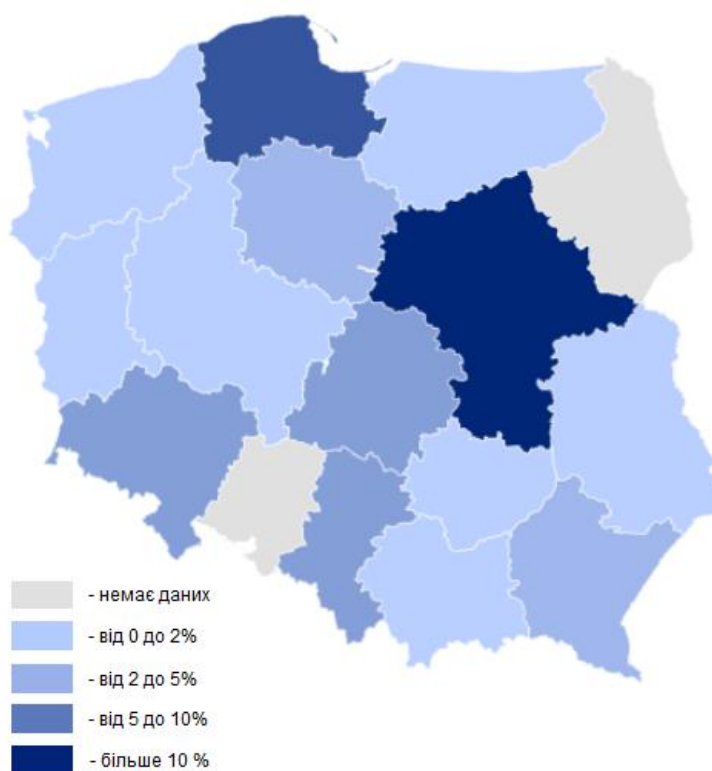

Рис. 18 Розподіл біженців з України по регіонам Польщі.

Більшість тих, хто приїхав до Польщі, зробили свій вибір через пораду родичів чи друзів (60%). Що стосується намірів, то більшість опитаних вказали, що повернуться в Україну, коли це буде безпечно (80%), з усією обмеженою кількістю опитаних громадян планують повернутися в Україну в довгостроковій перспективі, якщо це можливо. При цьому 1% опитаних не знали своїх довгострокових намірів, тоді як 5% очікували, що залишаться в Польщі і 4% очікували часу на переїзд до іншої країни Європи. А за повідомленням заступника міністра внутрішніх справ Польщі та уповноваженого при уряді у справах біженців з України Павела Шефернакера, станом на 8 травня 2011 р. уже близько 25% громадян України працездатного віку, що потрапили до Польщі після повномасштабної війни в Україні, уже влаштувались там на роботу. Так, за його словами, ідентифікаційний номер PESEL отримали уже понад 400 тис. осіб, з яких 100 тис. офіційно працевлаштовані. Також варто зазначити, що пік максимальної кількості біженців, що перетнули польський кордон припав на 6 березня 2011 р. і сягнув 140 877 осіб за добу (Див. Рис. 19) [40]:

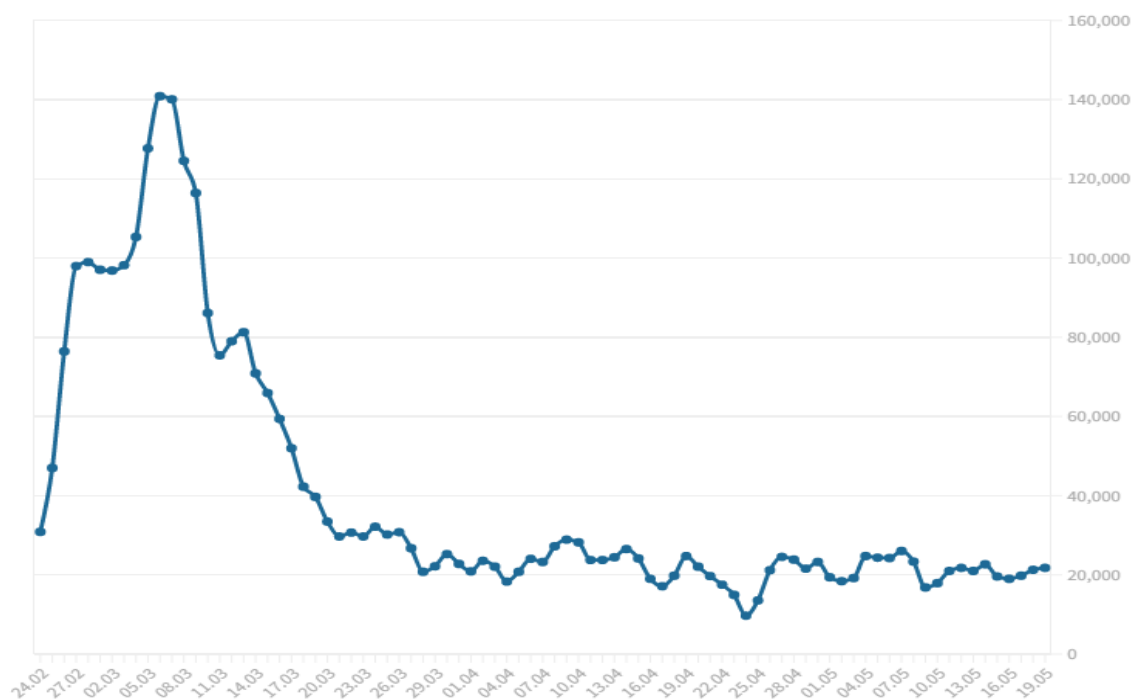

Рис. 19 Динаміка руху біженців з України до Польщі унаслідок російського вторгнення у період 24.02 - 19.05, 2022р.

За оцінками, станом на середину 2020 року в Україні проживало 5 мільйонів мігрантів з інших країн, а в 2020 році – 76 548 іноземних студентів із 155 країн (за даними Міністерства освіти і науки України). З початку військового вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому, за оцінками, понад 249 000 громадян третіх країн покинули Україну (станом на 18 травня 2022 року). Водночас, Росія прийняла від початку вторгнення на свою територію близько 43% усіх біженців, частину з яких складають не тільки громадяни з проросійською позицією, а й примусово депортовані особи. Так, за різними оцінками міжнародних розслідувань, станом на 9 травня понад 1 185 000 осіб, з яких понад 200 тис. – діти, було примусово депортовано до території РФ. Примусової депортації, проведеною владою РФ, зазнали ті громадяни України, що потрапили з тимчасово окупованих територій до фільтраційних таборів, що розташовані в РФ. Деякі за розміром достатньо великі, щоб вміщувати одночасно понад 20 тис. осіб.

Щодо кількості осіб, що повернулися, то станом лише на 28 лютого 2022 р., тобто на четвертий день після початку вторгнення, до України в'їхали понад 1,4 млн громадян. Однак ця статистика також може охоплювати інші види переміщення як повторні в'їзди і виїзди, що говорить про те, що дані рухи можуть мати маятниковий характер.

Отже, аналізуючи усі аспекти та наслідки, пов'язані із зовнішніми міграційними процесами в Україні, можна сказати, що даний тип міграції має в основному негативний вплив на різні сфери існування української держави. Наприклад, беручи до уваги вплив на економічну сферу, можна сказати, що капітал, який під своєю основою має заробітки трудових мігрантів, став важливим соціально-економічним чинником на розвиток України. Отримуючи понад 5 млрд. доларів США приватних переказів з-за кордону, за даними Національного банку, країна щорічно має приріст співставний з 4-5% ВВП. Зароблені за кордоном кошти, в основному витрачаються на споживання і мають значний вплив на підтримку і позитивний розвиток добробуту приватних господарств, у той час, як

використання цих коштів в інвестиційні перспективні проекти є незначним. Лише частка в 7-8% із усієї маси трудових мігрантів залучали зароблені кошти у відкриття та розширення бізнесу на теренах України, адже середні суми, зароблені за кордоном є недостатніми для серйозних інвестицій. Також слід вказати, що саме значні суми переказів з-за кордону сприяли зростанню цін на нерухомість в Україні. Щодо соціальної сфери і ситуації ринку праці, то зовнішня міграція в Україні спричинила великий відтік спеціалістів різних областей та значної частини інтелігенції, що спричинило загальне погіршення якісних характеристик зайнятого населення в країні. Лише за період 90-их років, Україна втратила приблизно 15-20% інтелектуального потенціалу і ці показники лише продовжували збільшуватися у геометричній прогресії, що спричиняє деградацію української системи освіти і, в свою чергу, загального рівня грамотності населення. Також, в силу того, що більша частина мігрантів працює нелегально – вони відповідно не сплачують податки, що є великим навантаженням на соціальні фонди, такі як пенсійний. Іншими словами, у зв'язку з відтоком більшої частини активного працездатного населення, країна втрачає потенційну підтримку для фінансового соціального забезпечення, а також внаслідок втрати значної частини власного робочого стажу, трудові мігранти втрачають доступ до соціальних страхувань, що може в майбутньому стати причиною бідності цієї частки населення.

Щодо політичної сфери, то ставши великим джерелом проблем, зовнішня міграція за кордон стала лише інструментом, що досить часто став фігурувати у політичній боротьбі. Велика напруженість в суспільстві стала результатом саме політизації міграційних процесів. А мігранти, котрі, по суті, перебувають за кордоном більшу частину свого життя – фактично виключають себе із політичного життя країни, не використовуючи своє право на вибори і тому, в свою чергу створюють великі можливості для фальсифікацій та маніпулювання громадянами під час виборів.

Найбільш тяжкі наслідки міграція принесла в демографічну ситуацію в Україні. За даними Держстату, з кожним роком кількість осіб, що повертається в Україну значно падає. При чому, варто зауважити, що третину від загальної частки мігрантів за кордоном до повномасштабного російського вторгнення в Україну склали жінки. У 2022 році ситуація значно погіршилася, адже кількість осіб, що планують залишитися за кордоном, що є великою загрозою для демографічної ситуації в країні, зокрема одним із наслідків може стати невинне старіння нації та збільшення негативних показників природного приросту населення.

Підсумовуючи вище викладену інформацію, можна зробити висновки про те, що передумовами сучасних міграційних процесів в Україні став ряд причин, основу яких складають: низький рівень життя, мала заробітня плата, відсутність робочих місць та перспективні програми для заохочення притоку мігрантів в сусідніх країнах. Тому, для регулювання потоків міграції, влада України повинна здійснити суттєвий вплив на корінь проблеми, впроваджуючи суттєві зміни в багатьох сферах існування країни задля покращення рівня добробуту своїх громадян.

Таким чином, четверта хвиля української міграції є однією з найвпливовіших на низку важливих сфер функціонування країни, але нажалі її вплив має негативний характер, що повинно спонукати владу до рішучих дій щодо цього питання.

3.3 Аналіз сучасної внутрішньої міграції та її впливу на розвиток України

Статистичні дані про рух населення в межах України базуються на інформації про зміну місця проживання та реєстрації українських громадян, що допомагає скласти картину руху людей між різними регіонами країни та типами населених пунктів. Так, рух населення в системі село-місто є фундаментом, на якому тримається процес внутрішньої міграції в Україні.

Саме рух жителів сільських населених пунктів є традиційною та потужною рушійною силою внутрішньої міграції, адже зумовлений цей рух, перед усім, матеріальним становищем мігруючих та в рівні стандартів життя. І хоч рівні доходів міських жителів не сильно перевищують доходи жителів сільської місцевості, та все ж частка господарств із високим матеріальним приростом все ж перевищує кількість таких господарств і населених пунктах сільського типу. Також, разом із цим прослідковується певна закономірність: зі зменшенням кількості населення в населеному пункті відповідно зростає рівень бідності у ньому. Як доказ цьому, за різними даними, рівень бідності у Києві становить приблизно 14,1%, у той час як в інших містах-мільйонниках він становить 17,9%, у малих містах середній рівень бідності – 26,6%, а у селах він сягає понад 30,8%. На фоні росту демографічної кризи в Україні, почала рости концентрація кількості населення у міських агломераціях, питому частину яких почали становити малі міста, які перетворюються у центри маятникової міграції, адже вони мають послаблені функції сільських поселень, але водночас знаходяться в межі доступності великих та розвинених транспортних мереж, що беруть свій початок у великих містах (Див. Рис. 20):

Рис.20 Динаміка змін поселенської мережі України, 1991-2020 рр.,%

Однак дані процеси несуть за собою негативні чинники : збільшення рівня техногенного забруднення місцевості; зростання транспортних, комунальних та житлових потреб міського населення; збільшення кількості побутових відходів, що створює додаткове навантаження на інфраструктуру переробки відходів .

Такі просторові ареали, як метрополіси, також відіграють значний вплив на рух населення в межах країни. До міст, які виконують функції метрополісів можна віднести: Київ, Харків, Одесу, Дніпро, Львів та Донецьк, який через тимчасову окупацію та нестабільну ситуацію в регіоні в цілому на даний момент втратив свої функції. За показниками внутрішнього міграційного обороту, перше місце займає Львів із показниками 21,9%, друге – Київ, на який припало 21,7%, а найменші показники в цьому плані фіксуються у Дніпрі (Див. Рис. 21). Щодо середнього значення по Україні, то воно сягало 11,3% станом на 2020 р.. Щодо структури української метрополісів, то до Харківський, Дніпровський, Одеський та Львівський метрополіси є моноцентричними – міста є центрами своїх агломерацій, навколо яких уже розташовані менші міста та селища [41].

Рис. 21 Коефіцієнт внутрішнього міграційного обороту в українських метрополісах, окремо в Києві та в Україні, 2020 р. ,%

До поліцентричних метрополісів можна віднести Київську агломерацію, адже вона уже набуває такого характеру, спрямовуючи частину

маятникових міграцій до навколишніх міст та поселень, що входять до Київського метро полісу та стрімко стають центрами високотехнологічних підприємств у галузях будівництва, харчової, легкої та хімічної промисловостей.

Так само як, у випадку із зовнішньою міграцією, важливу роль у розвитку внутрішньої української міграції грає нерівномірне і не відповідне розташування освітніх закладів на території країни. Тобто внутрішня міграція також має і освітній характер. Рух студентської молоді фактично є стартером для територіального перерозподілу населення. За характером освітню внутрішню міграцію в Україні розглядають як центрально-периферійну, адже знову ж-таки, велика кількість освітніх закладів розташована в центрах великих міських агломерацій, рух молоді до яких переважно відбувається із сусідніх регіонів. Основні потоки студентів спрямовані до таких міст, як: Київ, Харків, Львів, Дніпро та Одеса. У період 2004-2013 рр. рівень студентів, що переїхали до інших регіонів для здобування освіти, виріс з 32,1% до 38%, що не тільки свідчить про збільшення рівню освітньої міграції в Україні, але й і про її доступність серед населення А в період 2014-2015 рр. цей рівень виріс уже до 39,5% унаслідок зміни свого місця проживання великої кількості здобувачів вищої освіти, що проживали на території Донбаського регіону. Хоча уже в 2016-2017 рр. цей рівень уже значно понизився у зв'язку зі стабілізацією ситуації в країні.

Варто також зауважити, що освітня міграція на рівні бакалаврату та магістратури (інститути, академії, університети) традиційно має вищу інтенсивність, ніж на рівні вищої освіти короткого циклу навчання (училища, технікуми, коледжі). Найбільша кількість іногородніх здобувачів вищої освіти спостерігається лише у чотирьох областях України: Вінницька, Житомирська, Харківська та Хмельницька області. У цих областях за період 2004-2020 рр. рівень студентів з інших регіонів постійно тримався вище 40%, а максимального рівня в цьому плані у 2015 р. досягла Вінницька область, прийнявши на свою територію 56,9% студентів з інших регіонів, що

пов'язано зі зміною місця проживання внутрішньо переміщених осіб внаслідок загострення збройного конфлікту на територіях Луганської та Донецької областей (Див. Рис.22) [42]:

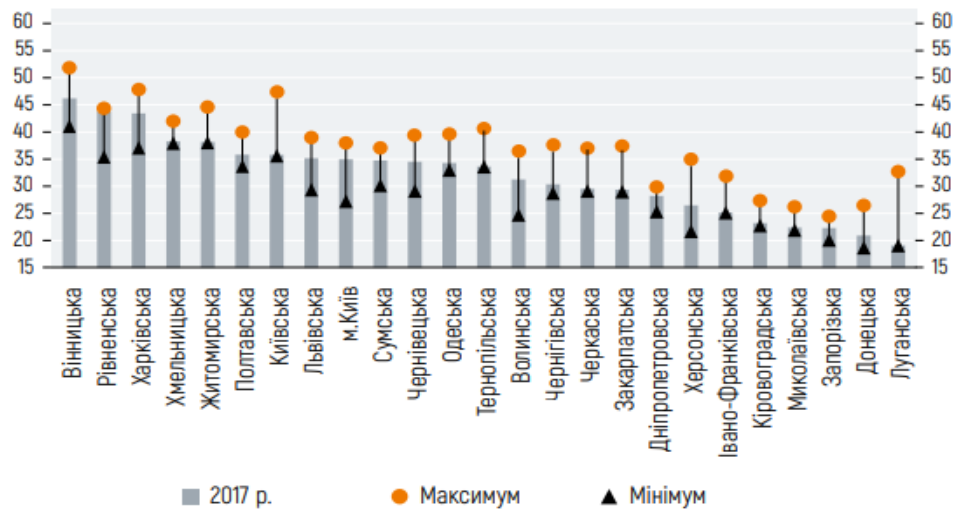

Рис. 22 Рівень внутрішньої освітньої міграції по областям України у період 2004-2020 рр.

За увесь період незалежності Української держави, різниця між добробутом міст та сіл, зміна фактичного місця проживання у зв'язку з нерівномірністю ринку праці в Україні та освітня міграція не зіграли такої великої ролі для змін у загальній картині внутрішньої міграції, як конфлікт у зоні АТО у 2014 році. Так, вимушено змінили своє місце проживання близько 3,5% населення України, тобто станом на березень 2015 р. на облік у підконтрольних Україною територіях зареєстровано понад 1 177 000 осіб. За даними агентства ООН по справам біженців, станом на 18 вересня 2014 р. загальне число внутрішньо-переміщених осіб уже сягало 275 695 людей, з яких 257 тис. – із зони бойових дій в Донецькій та Луганській областях та приблизно 18 тис. осіб із окупованого Росією Кримського півострова. Найбільші показники концентрація внутрішньо переміщених осіб зосередженні в районах, що знаходяться в безпосередній межі із зоною бойових дій, тобто у підконтрольних Україні районах Донецької та

Луганської областей. Далі по кількості біженців ідуть такі області як: Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області (Див. Рис.23) [43]:

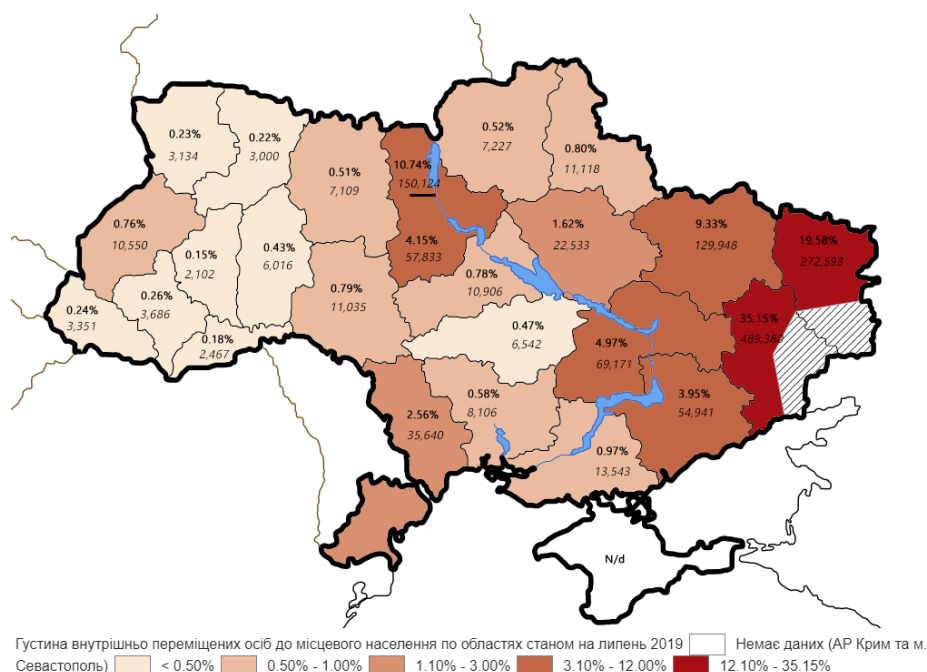

Рис. 23 Відношення густини внутрішньо переміщених осіб до місцевого населення областей України, липень 2019 р.

Якщо у період 2016-2021 рр. ситуація із внутрішньою міграцією стабілізувалася, то у 2022 року вона набула нових безпрецедентних масштабів. Початок повномасштабної війни на території України, почалась гуманітарна криза на її значних територіях, де велися, або ведуться на даний момент бойові дії. За оцінкою Міжнародної організації по питаннях міграції, станом на 3 травня 2022 року кількість внутрішньо переміщених осіб внаслідок військового вторгнення Росії в Україну становила 8 029 000 осіб, що еквівалентно 18,2% від загальної кількості населення України. У п'ятірку областей, за походженням внутрішньо переміщених осіб входять: Харківська обл. – 23%, м. Київ – 20%, Донецька обл. – 17%, київська обл. – 12%, миколаївська обл. – 5%, відповідно. Щодо областей, котрі прийняли найбільшу кількість біженців, п'ятірку відповідно складають такі області: Київська – 9%, Львівська – 9%, Дніпропетровська – 8%, Хмельницька – 8%, Вінницька – 7% (Див. Рис. 24):

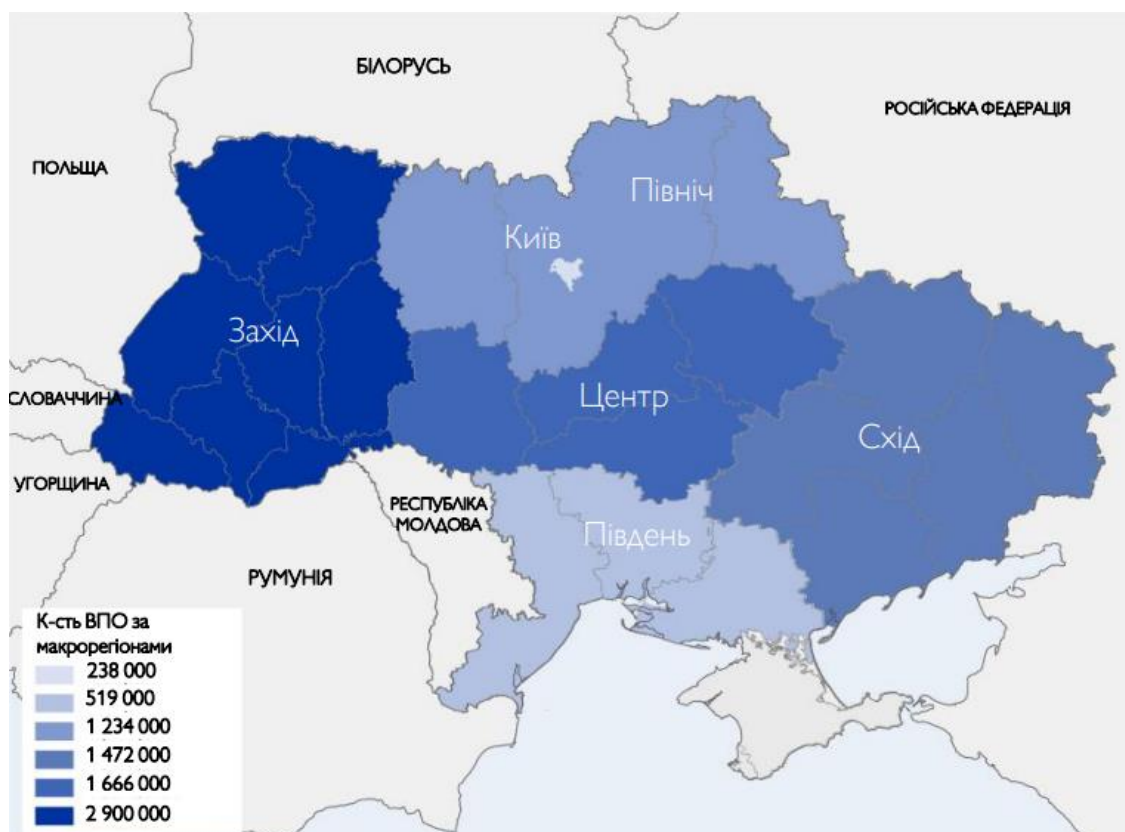

Рис. 24 Густина розподілу внутрішньо переміщених осіб внаслідок російського вторгнення в Україну станом на 3 травня 2022р.

Щодо гендерного та вікового аналізу загальної маси біженців, то 63% з них становлять жінки та 37% - чоловіки, а найпоширенішою віковою групою є особи старші за 50 років (Див. Рис. 25):

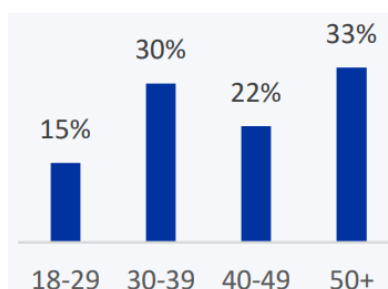

Рис. 25 Віковий поділ серед дорослих біженців станом на 3 травня 2022 р.

Щодо загальної характеристики біженців, то відомо, що: 7% від загальної маси біженців складають немовлята (віком до одного року), 22% від загальної маси становлять діти вікової групи від 1 до 5 років, 52% - це діти з вікової групи 5-17 років.

Щодо тих, хто повернувся на своє місце проживання, то станом на 3 травня їхня кількість сягнула 2 715 000 осіб (Див. Рис. 26):

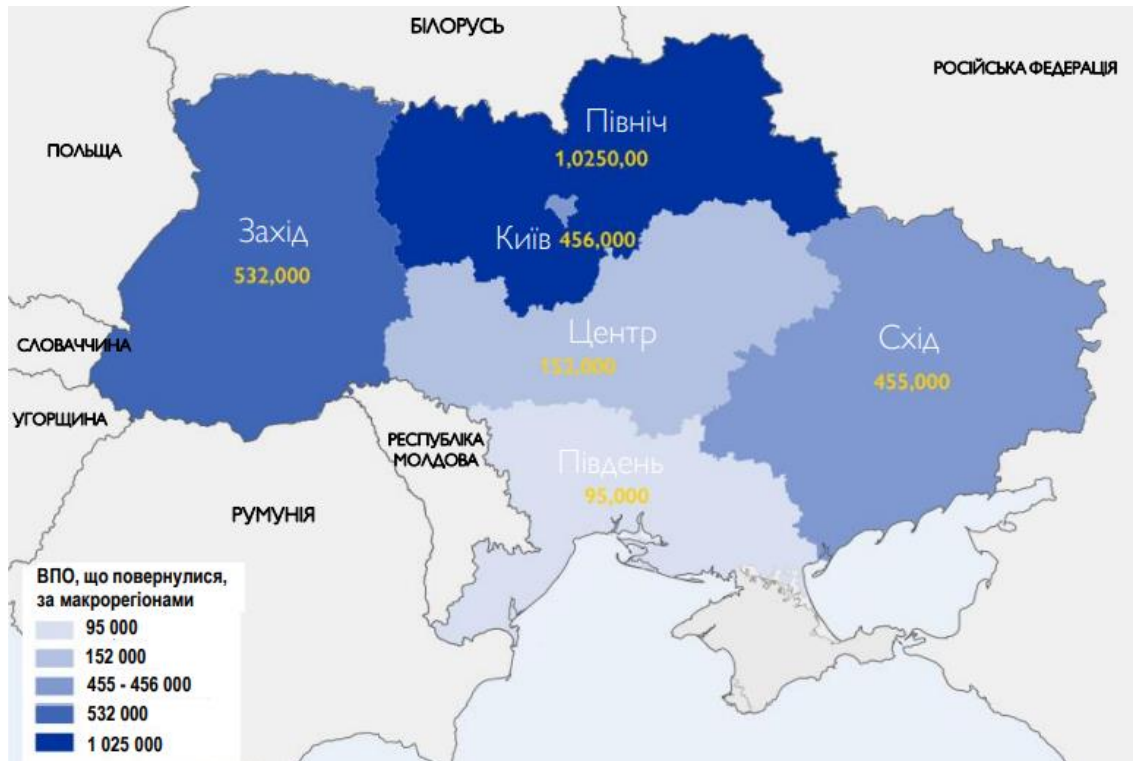

Рис. 26 Концентрація внутрішньо переміщених осіб по регіонам України станом на 3 травня 2022 р.

У зв'язку з тим, що зусиллями Збройних Сил України вдалося відбити наступ російських військ на Північному та Північно-східному напрямках України, кількість осіб, що повернулися помітно збільшилась саме в північному регіоні країни (Див. Таблиця 8). Найбільшу частку повернених біженців складає населення великих міст та їхніх передмість – разом близько 57%, до малих міст перемістилося 23% від загальної маси повернених та 19% з них повернулися у сільську місцевість [44].

Отже, беручи до уваги усі аспекти та чинники внутрішньої міграції в Україні та її вплив на суспільно-економічний розвиток держави, можна виділити ряд позитивних та негативних висновків. Якщо брати внутрішні міграційні процеси на території України в цілому, то їх вплив на трансформацію територіального розміщення міського населення є досить неоднозначним. Зокрема в демографічному плані, коли приріст населення

великих міських агломерацій, в головній мірі Київській, відбувається за рахунок притоку працездатного населення із міст-сателітів та сусідніх регіонів.

Таблиця 8

Відсотковий та кількісний розподіл внутрішньо переміщених осіб, що повернулися по регіонах України, 3 травня 2022 р.

Макрорегіон	Частка осіб, що повернулися	К-сть осіб, що повернулися
Київ	17%	456 000
Схід	17%	455 00
Південь	3%	95 000
Захід	20%	532 000
Північ	38%	1 025 000
Центр	5%	152 000
Усього	100%	2 715 000

Це допомагає компенсувати популяційні втрати та покращити умови на ринку праці, що безумовно слугує передумовою для соціально-економічного піднесення. Але у той же час, населені пункти та навіть цілі регіони, що слугують донорами активного робочого населення, страждають від різкого падіння темпів соціально-економічного розвитку. Серйозні проблеми у цих регіонах спостерігаються і соціальних питаннях, які не є спів мірними з питаннями будь-яких економічних переваг. Так, наприклад, збільшується кількість неблагополучних сімей внаслідок і збільшення бідного населення в цих регіонах. Однією із причин такого варіанту розвитку в даних регіонах є також ігнорування місцевою владою цих питання замість впровадження певних соціальних програм, що мають цільовий підхід для комплексного розвитку таких регіонів та індивідуальних поселень. Варто залучати додаткові інвестиції для створення нових робочих місць, що допомогло б розвинути в місцевому населенні провінцій економічну активність без

процесу трудової міграції до великих індустріальних центрів. Таким чином можна було б уникнути збільшення кількості депресивних поселень з низькими темпами соціально-економічного розвитку до 61%. В силу своєї моно функціональності, більшість міст не мають перспектив для розвитку, будучи в залежності від одного або максимум двох підприємств, які зазвичай мають високий рівень перевищеного терміну функціонування, зношеності устаткування та проблем зі збутом своєї продукції та пошуку кадрів. В силу цього, можна стверджувати, що внутрішня міграція негативно вплинула на ефективність розвитку ринку товарів та послуг в Україні, адже нестабільна ситуація на ринку праці та брак коштів і великої кількості внутрішніх трудових мігрантів, а також і біженців із зони бойових дій, вплинули на їхню покупну спроможність. Внаслідок цього буде рости надлишок готової продукції недотримання прибутків на різних підприємствах, що сильно вплине на економічне становище країни у майбутньому.

Також зі збільшенням кількості внутрішніх мігрантів, котрі були вимушені покинути власні місця проживання внаслідок бойових дій в результаті вторгнення Росії в Україну, важливим є питання інтеграції цієї групи українського населення на ринках праці їхнього актуального місця проживання. Це зіграє велику роль у конкурентоспроможності не тільки регіональних економік, а й загальнонаціональної економіки України на міжнародному рівні. Першочергово українська влада має усунути недоліки, що впливають на загальний інвестиційний клімат країни, зокрема високий рівень корупції на усіх рівнях державного устрою.

На завершення, варто підсумувати, що потоки внутрішньої міграції є невід'ємною складовою функціонування будь-якої країни, переважаючи міграційні процеси міжнародного типу. Маючи в своїй основі характер трудової та освітньої міграції, даний процес відіграє позитивну роль для розвитку та індустріалізації суспільства. Також внутрішня міграція населення в Україні спричиняє ріст урбанізації країни, що є передумовою руху до більш розвинутого типу побудови економіки .

РОЗДІЛ 4

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ У ШКОЛІ

4.1 Методологічні засади викладання на уроках географії в школі.

Методика викладання географії пов'язана з багатьма іншими дисциплінами. Основну роль розробки змісту шкільної географії грає зв'язок з географічними науками. Шкільний навчальний предмет – це педагогічна проекція науки з урахуванням обліку вікових особливостей школярів та його підготовки. У сучасній школі вивчають фізичну та економічну географію.

Внутрішньопредметні зв'язки забезпечують узгодженість вивчення різних курсів географії. Вони укладені в системі знань геолого-геоморфологічних, кліматологічних, гідрологічних та ін.

Міжпредметні зв'язки передбачають узгоджене вивчення різних навчальних предметів. Вони відображають процес інтеграції різних дисциплін, а також ґрунтуються на системі методів.

Існує кілька методів викладання, котрі мають свої функції на уроці:

1. Споживча. Порушує в учнів внутрішній інтерес до навчання, формує позитивні мотиви.

2. Освітня (навчальна). Є основною. Передбачає застосування таких прийомів управління навчальною роботою учнів, які сприяли успішному здобуттю ними знань, умінь та формуванню на цій основі переконань.

3. Виховна. Акцентувати увагу учнів на основних виховних ідеях, на оцінці природних та суспільних явищ, моральних якостей та естетичної культури, сприяти організації правильних взаємин між учителем та учнями та між самими учнями.

4. Розвиваюча. Розумовий розвиток (усвідомлення інформації, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, підтвердження, аргументація).

5. Контрольно-корекційна. Забезпечує успішне здійснення решти функцій методів навчання.

Найбільш ранньою класифікацією є розподіл методів навчання на методи роботи вчителя (оповідання, пояснення, бесіда) та методи роботи учнів (вправи, самостійна робота). Відома класифікація методів навчання в залежності від характеру пізнавальної діяльності учнів: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, метод проблемного викладу, евристичний, дослідницький. При цілісному підході виділяють 3 групи методів навчання: методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності, методи контролю та самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності. Поширеною є класифікація методів навчання за джерелом отримання знань. Відповідно до такого підходу виділяють:

- словесні методи (джерелом знання є усне чи друковане слово);
- наочні методи (джерелом знань є предмети, явища, наочні посібники);
- практичні методи (учні набувають знання та виробляють вміння, виконуючи практичні дії).

Серед методів навчання особливу роль грає картографічний (у вигляді системи прийомів роботи з карткою), карта – одне з основних джерел інформації, що відбиває зв'язок методики викладання географії та картографії. Широко використовується робота із статистичними матеріалами, що відповідає статистичному методу досліджень. Польові методи роботи представлені в школі екскурсіями, спостереженнями та ін. Найбільш тісними зв'язками методика викладання географії має дидактику. Вона спирається на дидактику як загальну наукову основу методики всіх навчальних предметів. Відповідно до дидактичних законів і принципів будується система методів навчання, форм навчання. У свою чергу, методика географії збагачує дидактику виявляючи шляхи та особливості успішного формування знань та умінь, розвитку та виховання учнів у процесі навчання географії. Безумовно, важливий і закономірний зв'язок методики викладання географії з

психологією. Вона спирається на дані педагогічної та вікової психології про психофізіологічні особливості учнів різного віку. Знання психологічних особливостей та закономірностей сприяє вибору найбільш ефективних засобів та методів навчання та виховання. Дані застосовуються розробки мотивів вчення, розвитку пізнавального інтересу, досвіду творчої діяльності. Зміцнюються також зв'язки методики викладання географії з логікою. Закони логіки використовуються при побудові системи понять та умінь у шкільному курсі географії, при розробці системи засобів навчання тощо.

Наочні засоби навчання географії та шляхи їх ефективного використання мають під собою натуральні об'єкти в природі, гербарії, колекції, опудала тварин та птахів, зразки гірських порід. До засобів, що відтворюють об'єкти та явища, можна віднести картини, гербарії, фотографії, кінофільми, транспаранти для графопроекторів, відео- та звукозапису та ін. Сучасний урок географії немислимий без наочного навчання. Жоден з інших предметів у такій системі не потребує наочності та цікавості, як географія, і в той же час жоден з предметів не представляє більш сприятливого поля для застосування наочних та цікавих способів викладання, як географія. І це з тієї простої причини, що все, що вивчає географія – це не абстрактні поняття, а конкретні, доступні нашому безпосередньому уявленню. Проблема наочності є однією з найстаріших у класичній дидактиці шкільних предметів, що залишається і до сьогодні не вирішеною до кінця. Розуміння принципу наочності змінюється у міру розвитку школи та вирішення її нових навчальних завдань. Спочатку застосування засобів наочності розглядається як необхідна умова розвитку у дитини спостережливості, формування в її свідомості образів, вміння словами висловлювати ці образи та робити логічні висновки із спостережуваного. Таким чином, у розумінні наочності слід розрізняти два ступені – конкретну та абстрактну та дві форми – споглядальну та практичну. Отже, принцип наочності можна як стимул у створенні активної пізнавальної діяльності учнів під час опори представлені у засобах наочності образи, моделі, знаки. Кошти наочності виступають як

стимулятори, які спонукають до пізнання, розвитку інтересу, уяви, створюють емоційне середовище навчання. Пізнавальна сфера проходить шляхом: а) усвідомлення чи пізнавальної задачі; б) чуттєвого пізнання у поєднанні з абстрактним мисленням; в) практичного застосування засвоєного [45].

Методика використання карт у викладанні географії в школі має велику роль у процесі. Карта – спосіб відображення дійсності як просторової моделі. Класифікація карт поділяє їх на: стінні, настільні, текстові, топографічні, атласи та контурні карти, карти-вклейки та карти-вкладиші. Класифікація карт: 1. за охопленням території: світові, океанів і морів, материків, держав; 2. за змістом: загальногеографічні та тематичні великомасштабні природні суспільні (топографічні – явищ $M=1:200\ 000$ і більше). (фізико-(економіко-Середньомасштабні географічні). географічні). (оглядово-топографічні- $M = 1:200000 - 1:1000000$). Дрібномасштабні, а також глобуси та глобулярні карти. (Оглядові - $M=1:1000000$ і менше). Роль карти у шкільній географії дуже велика, вона виконує різні освітні та виховні функції. Учні вперше знайомляться з картою в початкових класах школи тому, що карта допомагає з'ясувати і покажу місцезнаходження різних об'єктів, сприяє розкриттю зв'язків, явищ і причин, що зумовлюють особливості територій, що вивчаються. Карта в школі служить наочним посібником, об'єктом вивчення та джерелом знань, що дає можливість, спираючись на знання елементів картографічного методу, сприяти більш успішному навчанню. Як наочний посібник карта дозволяє вивчати будь-які території, дає можливість правильно уявити собі положення території на земній кулі, її оточення, зв'язки та ін. , вимірювальних можливостей, змісту легенди Карта, будучи об'єктом вивчення, відповідає такій педагогічній меті навчання, як розуміння карти. Добре вивчивши особливості змісту карти, школяр успішно використовує її як джерело набуття знань. Виходячи із загальних цілей географії, цілі навчання картографічним знанням та вмінням можуть бути сформульовані наступним чином: - формування у учнів знань про карту як

моделі земної поверхні, що відображає просторові та часові особливості тієї чи іншої території або будь-яких явищ; - уміння користуватися картою як джерелом знань, що допоможе школяру з її допомогою отримувати будь-яку географічну інформацію, необхідну для набуття географічних знань; - сприяє розумовому розвитку школярів: розвитку уяви, просторових уявлень, логічного мислення. Школярі повинні розуміти карту – засвоїти основні характеристики, читати карту – вміти розпізнавати географічну реальність з її зображенням, знати карту – пам'ятати і знати розташування і приблизний розмір, форму географічного об'єкта.

Важливу роль також грає використання контурних карт. На контурних картах є лише контури географічних об'єктів, лінії річок, кордони країн, пунсони деяких міст, написів немає. Вони видаються комплектами за окремими курсами шкільної географії та охоплюють їх зміст. Зазвичай на контурних картах комплекту є система питань та завдань роботи, які ускладнюються у міру навчання. Багато часу приділяється організаційним питанням роботи з контурними картами щодо початкового курсу географії. Слід познайомити школярів з правилами роботи, навчити визначати розташування потрібних об'єктів, навіщо використовується картографічна сітка. Умовні позначення мають бути аналогічні загальноприйнятим або змінені. Гори є переривчастою коричневою лінією у напрямі їх простягання, низовини, височини, плоскогір'я — замкнутої лінією, діючі вулкани позначаються зірочкою тощо. буд. Звертається увагу до розташування географічних назв. Тут орієнтир – звичайна географічна карта. Річки підписуються за течією (у верхній, середній і нижній течії), гори - по простяганню, міста - від пунсона паралельно паралелям, великі площі об'єкти - в їх контурі і т. п. Підписи бажано робити простим олівцем. На місці помилки вчитель ставить знак питання. Назви підписуються шрифтом. Робота з контурними картами має ускладнюватися від класу до класу. Знаходження, позначення та підписування об'єктів - основний вид роботи у 6-9-х класах. У наступних класах робота має бути творчою. Даються творчі

завдання: на основі контурної карти скласти нову картосхему, картодіаграму, використовуючи підручник та додаткові джерела інформації. Зібрані дані обробляються, об'єднуються у групи та типи, наносяться на контурну карту відповідно до складеної легенди. Контурні карти використовуються з різною дидактичною метою: під час перевірки знань, вивчення нового матеріалу, його закріплення, узагальнення та систематизації. По них проводяться картографічні диктанти. Робота з контурними картами здебільшого має вестись на уроці. Вдома пропонується закінчити чи виконати аналогічну класну роботу. Роботи з контурних карт регулярно перевіряються вчителем, виправляються помилки, неточності, оцінки проставляються в журнал і щоденники. Корисно мати контурну картку на дошці. За її наявності викладення нового матеріалу вчителем супроводжується нанесенням об'єктів на контурну карту на дошці. Найчастіше у практиці навчання використовуються трафарети – контури материків, країн. На цьому контурі можна зробити отвори. Контур викреслюється на дошці і у ньому відзначаються об'єкти під час вивчення.

Своє місце на уроках географії має й методика використання картин та опорних малюнків на дошці у викладанні географії. Навчальні картини завжди є узагальненим відтворенням реальних об'єктів і наголошують на головних, суттєвих ознаках об'єкта чи явища, що дозволяє, з одного боку, отримати достовірну інформацію про типові ознаки та особливості об'єкта, а з іншого — порівняно легко відокремити суттєве від другорядного. У процесі формування загальних понять зміст картин аналізується спільно вчителем і учнями, тоді як за перевірки знань і розгляді одиничних понять аналіз змісту картин виконують самі учні. Подібний підхід до використання стінних картин у навчанні дозволяє вирішити два винятково важливі питання: ознайомити учнів з методами наукового пізнання у географії; сприяти розвитку в учнів логічного мислення, здатність до абстрактно-теоретичних побудов, що спираються на чуттєве сприйняття. Значення картин особливо велике в процесі формування загальних понять, таких як: рівнини плоскі,

горбисті, гори складчасті, глибові, тропічний ліс і т. д. Можливість узагальнення дозволяє досягти високої дидактичної спрямованості картин цього виду. Разом з тим при зображенні одиничних об'єктів також завжди є узагальненість, що покращує їх сприйняття. Велике виховне значення картин. Розглядаючи добре написану картину, учні стають учасниками події, зображеної на картині. Робота з будь-якими наочними посібниками повинна:

- поєднуватися із застосуванням підручника та карти,
- передбачати різний характер пізнавальної діяльності учнів,
- застосовуватися на різних етапах процесу навчання (вивчення матеріалу, закріплення) - стимулювати пізнавальний інтерес учнів.

Лекція є основним способом викладання матеріалу на уроці. Це монологічний спосіб викладу об'ємного матеріалу. Використовується зазвичай у старших класах і займає весь або майже весь урок. Перевага лекції полягає у можливості забезпечити закінченість та цілісність сприйняття школярами навчального матеріалу в його логічних опосередкуваннях та взаємозв'язках на тему в цілому. Актуальність використання лекції в сучасних умовах зростає у зв'язку із застосуванням блокового вивчення нового навчального матеріалу за темами або великими розділами. Лекція характеризується монологічним, систематичним науковим викладом теми або окремого об'ємного питання програми, застосовується лише на старших щаблях навчання, оскільки сприйняття монологічного мовлення вчителя з багатьма науковими термінами дуже обмежене психологічними можливостями учнів. Однак у вищій школі це вже одна з основних форм організації навчання.

Важливим логічним завершенням кожного уроку є перевірка отриманих знань. Розрізняють поточну, тематичну та підсумкову (річну) перевірку знань та умінь. Завдання навчання, виховання та розвитку найбільшою мірою вирішуються під час поточної перевірки. Поточна перевірка виконує як контролюючу функцію, а й навчальну, розвиваючу, яка виховує і управляючу, тоді як тематична і підсумкова перевірки переважно

виконують функцію контролю та управління. Як для поточної перевірки, так і для підсумкової перевірки використовуються різні форми, методи та прийоми: усна, письмова (текстова та графічна), практична.

У навчанні географії донедавна застосовувалися переважно традиційні форми та методи перевірки (усне та письмове опитування). Найбільшого поширення має усна перевірка, у яких вчитель відразу отримує інформацію про рівень підготовки учнів. У процесі проведення контроль засвоєних знань поєднується зі своїми подальшим поглибленням і розширенням, знання систематизуються, узагальнюються, виділяються найбільш суттєві, встановлюються їх взаємозв'язку. Вчитель при цьому може обговорити з учнями широке коло питань, виявити, як засвоєний обов'язковий для всіх матеріал, чи зрозумілі досліджувані закономірності, чи зрозумілий зв'язок теоретичного і практичного матеріалу, з'ясувати, чи можуть учні робити висновки світоглядного характеру, визначити, наскільки добре вони . Одночасно ліквідуються прогалини у підготовці учнів. Однак усна перевірка має ряд недоліків: вона не дає можливості порівняти відповіді учнів на те саме питання і робити об'єктивний висновок про рівень оволодіння знаннями учнів групи в цілому. Ці недоліки можна подолати за допомогою тематичної та підсумкової письмової перевірки. Проте письмова робота, розгорнуті відповіді деякі питання займають багато часу, не дають вчителю швидко встановити зворотний зв'язок, надати допомогу слабким учням. Тому в останні роки все ширше застосування в навчанні географії знаходять нетрадиційні форми та методи перевірки за допомогою відкритих та закритих тестів (тести з вибором правильної відповіді, тести з доповненням відповіді, тести визначення послідовності запропонованих елементів знань, виявлення правильних зв'язків у схемі, заповнення таблиці та ін.) Нетрадиційні форми перевірки знань та умінь мають ряд переваг перед традиційними: дозволяють більш раціонально використовувати час на уроці, швидко встановити зворотний зв'язок з учнем та визначити результати засвоєння, зосередити увагу на пробілах у знаннях та вміннях, внести в них корективи, виявити

можливості подальшого просування у вченні. Тільки нетрадиційні форми перевірки дають можливість систематично контролювати знання великої кількості учнів кожному уроці і формувати вони установку неминучість контролю. Наприклад, систематичний тестовий контроль формує у учнів мотивацію постійно готуватися до уроків, не запускати пройдений матеріал, дисциплінує їх. У процесі тематичної та підсумкової перевірки тести дають можливість за порівняно невеликий відрізок часу перевірити засвоєння великого обсягу навчального матеріалу у всіх учнів групи, отримати об'єктивні дані для порівняння результатів навчальної підготовки учнів однієї чи кількох груп. Нетрадиційні форми та методи перевірки мають певні недоліки. Головний із них - висока ймовірність вгадування правильної відповіді. Подолати його можна шляхом підвищення якості запропонованих для вибору відповідей, особливо неправильних. Крім того, відповіді до тестових завдань можна легко списати у товариша. Усунення цього недоліку сприяє варіативність тестових завдань, створення банку перевірочних робіт. Нетрадиційні форми перевірки, зазвичай, неможливо виявити вміння учнів логічно викладати засвоєний матеріал, будувати відповідь доказово. За допомогою нетрадиційних форм перевірки важко виявити ступінь оволодіння специфічними для курсу географії видами навчальної діяльності, наприклад проводити спостереження, визначати рослини та ін. У зв'язку з цим доцільно нетрадиційні форми та методи перевірки знань використовувати у поєднанні з традиційними як при проведенні поточного, так і підсумкового контролю. Проте, враховуючи дефіцит часу, відведеного вивчення курсу географії, слід ширше використовувати нетрадиційні форми перевірки.

Отже, географія – це предмет який має багато внутрішньопредметних зв'язків з іншими дисциплінами. В силу своєї специфіки, цей предмет потребує високо рівня наочності викладення матеріалу, для досягнення якого можна використовувати різноманітні варіанти методів викладання, інвентар та наочний матеріал. Предмет дає можливість сучасному вчителю використовувати на уроках широкий спектр новітніх технологій для

збільшення заохочення учнів, ефективності їхнього сприйняття та запам'ятовування матеріалу на уроці.

4.2 Практична частина викладання теми «Сучасні міграційні процеси в Україні» на уроці географії.

Згідно навчальної програми курсу географії, тема міграції населення порушується паралельно із іншими темами. Однак окремий розділ, присвячений міграційним процесам, приділено у навчальній програмі 11 класу на рівні стандарту навчання. Так, згідно цього розділу, учні вивчають такі поняття як демографічна структура населення, міграції населення та їх показники й наслідки.

Провівши організаційний момент з учнями, варто за мотивувати їх та водночас допомогти налаштуватися на тему уроку, задавши їм кілька питань або виконати це за допомогою невеликого тестування чи дати дітям інтерактивне завдання по пошуку інформації у мережі Інтернет. Серед питань тесту варто зачепити такі питання, як: залежність середнього віку жителів країни від певних показників, гендерне співвідношення світового населення, поняття міграції та її причини. Варто зауважити, що найкраще буде використовувати комбінований тип уроку.

Під час закріплення теми більш ефективним буде використання методу «дебати» за участю інтерактивної презентації. Це допоможе зробити урок більш наочним і допоможе запам'ятати більше інформації.

"Дебати". Це своєрідна інтелектуальна гра, умовою якої є наявність двох команд, які обговорюють задану тему, висувають свої аргументи та контраргументи щодо запропонованої тези з метою переконати членів журі у своїй правоті.

Дебати є продуктивний спосіб навчання, що дозволяє відпрацьовувати вміння не просто вести дискусію, а й обстоювати власну думку враховуючи, як і протилежна позиція співрозмовника теж має право існування .

Правила проведення дебатів полягають у наступному:

- у дебатах беруть участь всі (при цьому, частина учнів виступає як голова, спікерів, секретаря та експертів; а решта - як глядачів, які повинні підбирати аргументи «за» та «проти», формулюють питання);
- до кінця дебатів кожен із учасників озвучує свою точку зору та аргументує її;
- кожен із учасників може виступити лише один раз;
- при утрудненні на відповідях питання кожен спікер, крім підбиває підсумки, може взяти один тайм-аут тривалістю до 2 хв;
- спікер може відповідати питанням, не пояснюючи причини;
- експерти мають оцінювати аргументи, а не учасників.

Головним елементом змін у сфері сучасної освіти є перехід до інтерактивно-комунікативної взаємодії суб'єктів від авторитарно-комунікативної в освітньому процесі. Тому інтерактивні презентації надають можливість для створення тестів з запитаннями та відповідями, що обираються, один з яких вірний. Вони здійснюють довільний перехід між слайдами. Тест-презентації можна використовувати учнями для перевірки засвоєних знань. В результаті вибору при натисканні активних об'єктів зі слайдів презентації учні отримують слайди з індикацією правильної або неправильної відповіді. Ці слайди містять відповідні зображення та текст.

Інтерактивні засоби навчання надають можливості вирішувати одночасно кілька завдань, при цьому головним є розвиток саме комунікативних умінь і навичок. Такий вид навчання дозволяє досягати кількох завдань:

- забезпечувати комунікабельність, високу мотивацію, глибину знань, фантазію та творчість, активну життєву позицію, свободу самовираження, акцент на взаємоповагу та демократичність;
- встановлювати емоційний контакт між учнями;
- забезпечувати виховне завдання за рахунок того, що дозволяє навчити працювати в команді та прислухатися до думок товаришів;

Використання різноманітних інтерактивних засобів навчання дозволяє змінювати різні форми діяльності учнів, перемикаючи їхню увагу на головні питання теми заняття, а також знімає нервову навантаженість. Використовуючи інтерактивні засоби навчання під час уроків, який навчається стає повноправним учасником процесу сприйняття, його досвід є основним джерелом навчального пізнання. Різні підходи інтерактивного навчання ставлять учня в умови пошуку, спонукають інтерес до пізнання, дозволяють залучити, зацікавити учнів, активізувати їхню навчальну діяльність, а звідси прагнення бути зібраним, вміти чітко виконувати завдання та формулювати думки, грамотно будувати мову, тобто бути активним учасником процесу.

Компонуючи лекційний матеріал з інтерактивним оцінюванням, можна не тільки зробити актуалізацію чи підсумовування знань більш ефективними, але й також дати більше часу на лекції під час уроку, адже використання інтерактивних презентацій може проходити у дистанційному режимі. Також такі технології можуть замінити старі способи виконання домашнього завдання та його перевірки.

Найбільш перспективним можна вважати онлайн-сервіс «Learningapps.org» для створення інтерактивних матеріалів, або пошуку готових. Маючи простий інтерфейс, він стає зручним інструментом для створення лаконічних та зрозумілих слайдів з опитуваннями, логічними завданнями по типу «знайти пару» або для створення тестувань (Див. Рис. 27).

LearningApps.org - онлайн-сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи. Їх можна використовувати в роботі з інтерактивною дошкою або, як індивідуальні вправи для учнів [46].

На сайті доступна велика база завдань, розроблених учителями з різних країн для усіх предметів шкільної програми. Кожен із ресурсів можна використати на своєму уроці, змінити під власні потреби, розробити схожий чи зовсім інший навчальний модуль.

Вопрос: **A** Укажіть чинники, які безпосередньо впливають на Подсказка:

Ответ: **A** А Географічне положення Подсказка:

Правильно?

Ответ: **A** Б Природний і механічний рух населення Подсказка:

Правильно?

Ответ: **A** В Забезпеченість природними ресурсами Подсказка:

Правильно?

Ответ: **A** Г Розвиток промисловості й сільського Подсказка:

Правильно?

[+ додати ще один варіант відповіді](#)

Рис. 27 Інтерфейс створення інтерактивного тестування на урок географії в сервісі LearningApps.org .

Вправи на сайті подаються у зручному візуальному режимі сітки зображень, навівши на які вказівник миші можна побачити тип вправи та її рейтинг на сайті (залежить від кількості переглядів та оцінок користувачів) (Див.Рис. 28):

1 / 1

Укажіть чинники, які безпосередньо впливають на кількість населення країни.

А Географічне положення

Б Природний і механічний рух населення

В Забезпеченість природними ресурсами

Г Розвиток промисловості й сільського господарства

Рис. 28 Приклад готового тесту у сервісі LearningApps.org

Клацнувши на зображенні значка вправи, відбувається перехід у режим її виконання. На передньому плані видно завдання, сформульоване вчителем,

яке закривається після клацання кнопки ОК, що дозволяє перейти до безпосередньої роботи із вправою (Див.Рис. 29):

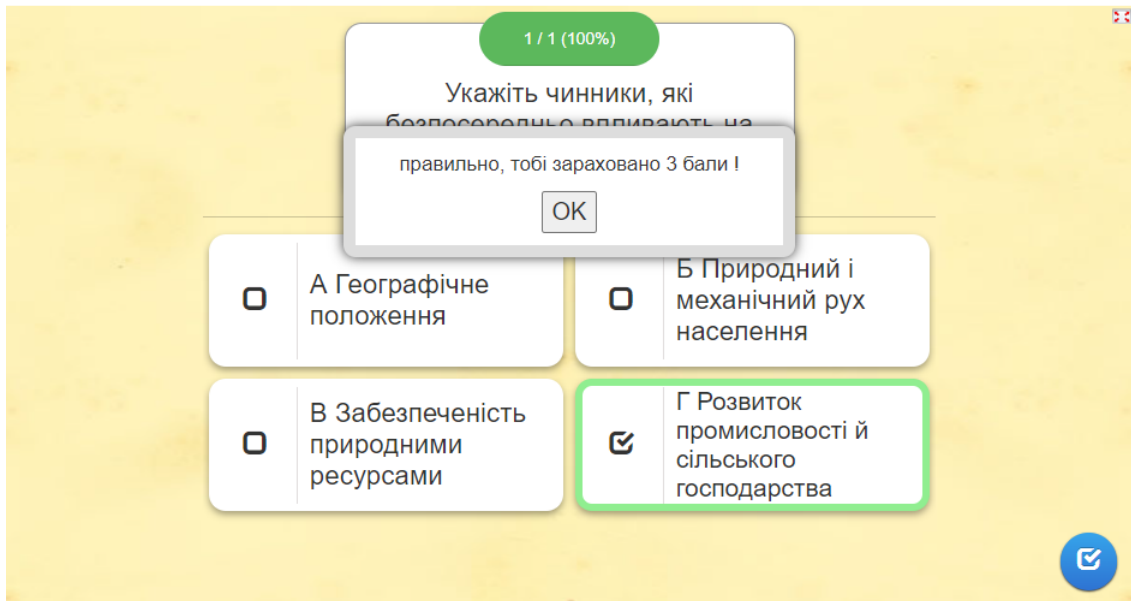

Рис. 29 Приклад вікна взаємодії з учнем після правильного виконання завдання.

Виконання вправи полягає в інтерактивній роботі з об'єктами, розміщеними на екрані. Після виконання вправи потрібно клацнути напис Перевірити рішення: відповіді буде перевірено і вказано на можливі помилки. Далі можна внести виправлення і знову перевірити рішення.

Отже, На життя сучасного учня впливають нові інформаційні технології. Комп'ютерна грамотність та комунікативна освіченість школярів є компетенціями, що формуються тільки в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій і забезпечують успішний результат у широкому спектрі освітньої діяльності. Вдале використання інтерактивних технологій у поєднанні з традиційними методами навчання підвищує інтерес учнів до вивчення географії, посилює у них прагнення здобувати знання самостійно. На уроці створюється атмосфера співробітництва, розуміння і доброзичливості.

ВИСНОВКИ

Впродовж усієї своєї історії, український народ пережив ряд суттєвих подій, що вплинули на розвиток міграційних процесів не тільки всередині країни, але й за кордон. У пошуках кращих умов життя та праці, представники українського етносу нині проживають у багаточисленних діаспорах по усьому світі. Однак для самої України – це серйозний виклик, з яким вона бореться уже понад 30 років своєї незалежності.

Незважаючи на свою двохсотлітню історію розвитку і складаючись з чотирьох великих хвиль, міграційні процеси набули серйозних обертів саме на початку XXI століття. Безпрецедентна криза та два масштабних збройних конфлікти та сприятлива міграційна політика сусідніх країн дали новий потужний поштовх для виїзду українських громадян за кордон. Оскільки міграційні процеси неможливо зупинити демократичним шляхом, задля уникнення усіх негативних наслідків міжнародної міграції, українська влада повинна вирішити проблему шляхом стабілізації та подальшого покращення суспільно-економічної ситуації в країні, провівши ряд реформ, що дадуть початок для створення більшої кількості робочих місць, підвищать середній рівень заробітної плати та забезпечать підвищення рівня добробуту населення.

Під час виконання даної роботи, було вивчено та проаналізовано вплив зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів на суспільний розвиток України, у результаті чого було виявлено:

1. Процеси внутрішньої міграції переважають над зовнішньою міграцією українського населення та мають більш позитивний вплив на суспільно-економічний розвиток країни, сприяючи створенню передумов для переходу країни до розвиненішого типу економіки без суттєвих змін в загальній демографії українського населення. Маючи в своїй структурі активний рух між міським та сільським населенням, внутрішня міграція в Україні сприяє створенню та розвитку великих міських агломерацій, що

допомагає рівномірно розмістити індустріальні центри всередині країни. Але маючи негативні наслідки, як підвищення рівня бідності та скорочення сільського населення, внутрішня міграція українців повинна контролюватися місцевою владою і при запровадженні реформ та інвестицій, може стати рушійною силою для відновлення та подальшого розвитку української економіки.

2. Процеси зовнішньої міграції з кожним роком набирають все більших обертів, що негативно впливає, насамперед, на демографічну ситуацію всередині країни. Через великі обсяги трудової та освітньої міграції українців за кордон, країна втрачає велику частку активного населення. При ігноруванні даної проблеми, в найближчі 20 років в Україні почнеться «старіння нації», а також подальший ріст показників бідності та кризи в сфері соціального захисту. Адже, незважаючи на розміри загальної суми переказів коштів заробітчач, що сприяє підтримці української економіки, з кожним роком кількість тих, хто не повернувся і почав брати участь в постійній міграції, тільки росте, що є передумовою вимирання нації.

3. На даному етапі свого існування, Україна, переживаючи гуманітарну катастрофу в результаті воєнної агресії російської Федерації, пережила одну з найбільших хвиль масового переселення за останні десятиліття. Це послугувало загрозою для початку можливої демографічної кризи, що може спричинити катастрофічні наслідки для країни. Однак, аналізуючи попередні хвилі української міграції, можна припустити, що Україна має усі шанси для врегулювання та стабілізації ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. <https://geomap.com.ua/uk-uh9/372.html>
2. Липин Алексей Михайлович Украинские переселенцы в Западной Сибири (вторая половина XIX-начало XX В.) Известия Алтайского государственного университета.1999. С. 4.
3. Попок А. Українські поселення на Далекому Сході, Київ 2001.
4. Черномаз В. А. Зелений Клин Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба К. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001-2020.
5. Кабузан В. М. "Переселення українців у Далекосхідний край". Київ. 1971.
6. Трощинський В. П. і Шевченко А. А., Українці в світі, Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999.
7. . Смолій В. А .Бразилія. Українці Бразилії / Енциклопедія історії України.: НАН України. Інститут історії України.- К. 2003. 688 с.
8. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891—1991), Монреаль, Оттава,1991 с. 459—462.
9. Ясь О.В. Еміграція українського населення Енциклопедія історії України : у 10 т.
10. Paul Robert Magocsi, A History of Ukraine. Toronto: University of Toronto Press. 1996.
11. Вронська Т. В., Об'єднання українських організацій в Америці / Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Інститут історії України НАН України. К., Наукова думка, 2010. 501. — 728 с.
12. Світ І. Український Далекий Схід. Харбін, 1934
13. Трощинський В. П., Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище, Київ: «Інтел», 1994
14. Шимонович І. Зелений Клин - Нова Україна. Львів, 1924.

- 15.Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915—1947), Чернівці: Букрек, 2011. 880 с.
- 16.Євген Місила . Акція «Вісла». Львів-Нью-Йорк, Наукове товариство ім. Шевченка ,Львів, 1997. — 564 с.
- 17.Ю. Сорока Насильницьке виселення населення .2007, С. 122—126
- 18.Андрій Попок Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. Український історичний журнал. К. 1998. С. 54–68.
- 19.Степан Бандера. «Перспективи Української Революції» .Мюнхен, 1978. 658 с.
- 20.Маніфест Панамериканської української конференції про скликання Світового Конгресу Вільних Українців. Нью-Йорк, 22 січня 1967 р./Центральний державний архів зарубіжної україники, , арк. 39–40
- 21.Кривда Н. Ю. Українська діаспора: досвід культуротворення: монографія . К. : Академія, 2008. – 280 с.
- 22.Винниченко І. Четверта хвиля еміграції . К., Робітнича газета 2003.
- 23.http://www.ukrstat.gov.ua/konsult_centra/01_stat_svitn.htm
- 24.<https://idss.org.ua/public>
- 25.Зав'ялов А. В. Соціальна адаптація українських іммігрантів .К. Саміт-книга, 2020. — 180 с.
- 26.НАН України, Інст держави і права ім. В.М. Корецького . Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика). Кю, Довіра, 1998, С. 124.
- 27.Кузика С. П. Економічна і соціальна географія країн світу. Навчальний посібник Л., Світ, 2002, 672 с.
- 28.Мазин А. Теоретические аспекты миграции населения Народонаселение. 2001, С. 132

- 29.Варецька О. Соціально економічне підґрунтя трудової міграції населення України 2005, С. 34-40.
- 30.http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_m_u.htm
- 31.http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm
- 32.<http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 33.<https://www.wealthx.com/>
- 34.<https://bank.gov.ua/ua/news/all/obsyag-perekaziv-v-mejah-ukrayini-za-2019-rik-zris-mayje-na-chvert>
- 35.<https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases>
- 36.<https://www.kypur.net/yak-trudova-migratsiya-poznachayetsya-na-malomu-biznesi-ta-ekonomitsi-kirovogradshhyny/>
- 37.<https://kudapostupat.ua/iaki-krainy-dlia-navchannia-obyratit-ukrainski-studenty/>
- 38.<https://www.dw.com/uk/>
- 39.<https://dtm.iom.int/ukraine>
- 40.<https://polskatimes.pl/uchodzcy-z-ukrainy-dokad-uciekaja-mapa-szlakow-migracji/ar/c1-16078399>
- 41.Позняк О.В. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи, Умань, 2007. 276 с.
- 42.Чекушина Ю.В. Види інтелектуальної міграції населення України, 2021, С. 76-79.
- 43.<https://www.unhcr.org/ua/>
- 44.<https://dtm.iom.int/reports>
- 45.Варакута О.М., Швець Є.С. Готуємось до уроків географії. Економічна і соціальна географія України. 9 клас: Посібник для вчителя. – Тернопіль. Астон, 2007. 286.
- 46.<https://learningapps.org/>